

Út a katonai intervencióhoz

A prágai tavasz és a magyar pártvezetés

A történészeket régóta foglalkoztatja a kérdés, hogy a Kádár János vezette Magyar Szocialista Munkáspárt Politikai Bizottsága miként jutott el Alexander Dubček és az általa vezetett prágai tavasz támogatásától odáig, hogy a Magyar Néphadsereg részt vegyen a Varsói Szerződés Csehszlovákia elleni katonai beavatkozásában, amellyel véget vetettek a csehszlovák reformfolyamatnak.¹ Az események megértéséhez azonban nem elég az 1968. januártól augusztusig tartó folyamatok elemzése, hanem rá kell mutatni néhány olyan tényezőre, amelyek meghatározták az államszocializmus fejlődését és a gazdasági reformok irányát, s végső soron befolyásolták Kádár döntéseit.

Magyarországon és Lengyelországban 1956-ban jelentős kísérlet történt arra, hogy a kialakult sztálinista államszocializmust baloldali irányba reformálják meg. Ez lett volna az *állami* helyett a *társadalmi* tulajdonon alapuló munkásönkormányzatok által irányított gazdasági berendezkedés.² Ezt a törekvést Magyarországon véglegesen a csehszlovák, a román, a szovjet és a bolgár pártvezetés közösen verte vissza azon a budapesti csúcstalálkozón, amelyet 1957. január elején tartottak Budapesten. A csehszlovák jelszó azt volt, hogy a „*Szovjetunióval örök időkre és soha máshogy!*”, ami tökéletesen kifejezte, hogy Csehszlovákia mind bel-, mind kül-

* A szerző az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetének tudományos munkatársa (1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4., mitrovits.miklos@btk.mta.hu). A tanulmány az OTKA/NKFI Hivatal által támogatott, 115988 azonosító számú, „A magyar–csehszlovák kapcsolatok dokumentumai (1945–1992)” című kutatás keretében készült.

1 Huszár Tibor a Kádár magatartásában bekövetkezett változások mozgatórugóit próbálta meg feltárni, valamint a szovjet–magyar–csehszlovák háromszög kulisszái mögé enged betekintést a kremlinológiai irodalomba sorolható könyvében: Huszár, 1998. Emellett Békés Csaba és Földes György munkáit érdemes megemlíteni. Békés szerint Kádár azért döntött a katonai beavatkozás mellett, mert úgy érezte, hogy Csehszlovákiában a kapitalizmus restaurációja került napirendre, vagyis ellenforradalom zajlik. Márpedig Kádár politikai és elvi meggyőződése volt, hogy ilyen esetben a legmesszebbmenőkig el lehet menni a szocializmus megvédése érdekében. A magyar pártvezető a realitásokat elfogadva közvetítő szerepet vállalt a szovjet és a csehszlovák vezetés között, illetve arra koncentrált, hogy a minimálisan szükséges katonai beavatkozás ellenére a politikai megoldás kerüljön előtérbe (Békés, 2008). Földes György ezzel lényegében egyetértve azt hangsúlyozza, hogy Kádár a keletnémet és a lengyel vezetés zsaroló hatása alatt fogadta el végül a katonai intervenciót, mivel azt gondolta, hogy ezzel a magatartásával még megmenetheti a magyar reformokat (Földes, 2015. I. 93–94.). Mindhárom elemzés tartalmaz új információt az addig ismertekhez képest, ugyanakkor közös hiányosságuk, hogy a csehszlovák forrásokat figyelmen kívül hagyták.

2 Lásd erről részletesen: Lomax, 1986; Feitl, 1989; Ständeisky, 2010; Tálás, 1995, 137–143.; Jakubowicz, 1988.

politikáját mindig a Szovjetunióhoz igazítja.³ Kádár Jánosnak ezek után nem maradt más választása, mint fellépni a munkás-önigazgatás és a többpártrendszer irányába mutató elképzelésekkel szemben, amit meg is tett.

Lengyelországban külső katonai beavatkozás nélkül – és ezért lassabban –, de végbement ugyanez a folyamat. Az októberi változások során hatalomra jutott Władysław Gomułka már a Lengyel Egyesült Munkáspárt Központi Bizottsága 1957. májusi plénumán jelezte, hogy vége a reformok időszakának, októberben betiltották a reformok szócsövét, a *Po Prostu* című lapot, majd Nagy Imre 1958. júniusi kivégzése után – kényszerből ugyan – elfogadták a realitásokat, miszerint nincs a szovjet modelltől eltérő önálló, vagy éppen a jugoszlávhoz hasonló szocializmus.⁴

E politikához iránymutatást a Szovjet Kommunista Párt XX., XXI. és XXII. kongresszusainak, valamint az 1957-es és 1960-as moszkvai tanácskozások határozatai adtak. Így rajzolódik ki az a keretrendszer, amely szigorúan meghatározta a kelet-közép-európai szocialista országok mozgásterét.⁵ E dokumentumokból általában a desztalinizációs vonásokat emelik ki, miközben az elemzők nem fektetnek hangsúlyt arra, hogy az iratok e mellett a kétségkívül igen fontos szál mellett egy másik, legalább ilyen fontos vonulatot tartalmaztak. Ez pedig a szocialista rendszeren belüli útkeresések határköveinek letétele, az egység megteremtésének igénye, bizonyos belső differenciálódás engedélyezésével.

Ennek következtében 1957-től (véglegesen pedig Nagy Imre kivégzése után) a régi sztálinista államszocializmust nem lehetett radikálisan átalakítani, a tulajdonviszonyokat érintő változtatások szóba sem kerülhettek. Az ítéletbe ugyanis belefoglalták, hogy minden revizionizmus ellenforradalomhoz vezet. Maradt a rendszer fokozatos reformja: addig, ameddig azok az alapvető struktúrákat nem érintették, amíg lényegi változtatások nem kerültek szóba. Ez ugyan a rendszer fokozatos liberalizációját jelentette, de csak egy bizonyos pontig: amíg nem érintette a politikai kereteket és a tulajdonviszonyokat. Lényegében arról volt szó – bármilyen furcsán hangzik –, hogy az államszocialista rendszert „balra” már nem lehet reformálni, csak „jobbra”.

Alapvetően a reformok is Moszkvából kaptak zöld utat. Nem meglepő tehát, hogy azok célja nem lehetett más, mint a szocialista tábor egyben tartása a Szovjetunió dominanciája alatt, platformok nélkül, valamint a rendszer hatékonyabbá tétele annak érdekében, hogy egyfelől a Szovjetuniót tehermentesítsék a közép-európai szocializmusok fenntartásának súlyos feladata alól, másfelől az életszínvonal emelésével biztosítsanak valódi társadalmi legitimitációt a szocialista rendszernek. A változtatások az 1960-as évek elejétől azért is szükségesnek tűntek, mert az 1956-ban leállított reformok következtében a gazdaság extenzív fejlesztés-

3 A csehszlovák kommunista vezetés viszonyát az 1956-os magyar forradalomhoz lásd: Mitrovits, 2018. 56–94. E dokumentumkötetből (Bencsik–Mitrovits, 2018) lásd még a 28. számú dokumentumot (*Feljegyzések az öt kommunista párt vezetőinek budapesti értekezletéről, 1957. január*), illetve az 51a. számú dokumentumot (*A csehszlovák kormány küldöttségének tárgyalásai Budapesten, 1956. november 15.*).

4 Erről részletesebben: Mitrovits, 2014.

5 Mindennek alapos elemzését lásd: Kalmár, 2014.

tésében lévő tartalékok kimerültek. Csehszlovákiában és Magyarországon is elkerülhetetlenül be kellett avatkozni a folyamatokba.

A magyar és a csehszlovák reformok számos hasonlóságot mutattak. Magyarországon nagy figyelemmel követték a csehszlovák reformerek gondolatait, műveiket lefordították magyarra. Ezek közül is ki kell emelni Radovan Richta és munkaközössége: *Válaszúton a civilizáció. A tudományos technikai forradalom társadalmi és emberi összefüggései*, valamint Ota Šik: *A szocialista áruviszonyok* című munkáit, amelyek alapvetően befolyásolták a magyar reformerek gondolkodásmódját, és kijelölték a reformok irányait.⁶

Amikor Alexander Dubček a Csehszlovák Kommunista Párt (CSKP) élére került, kiderült, hogy a magyar és a csehszlovák reformok menetében van egy óriási különbség. Csehszlovákiában az egész komplex reformfolyamat, amit csak prágai tavaszként emlegetünk, elválaszthatatlanul összefonódott az 1956-ban elfojtott desztalinizáció következményeivel: a sztálinizmus elitélteinek rehabilitációjával, ami összességében társadalmi mobilizációt eredményezett. Megkérdőjelezték az 1948. februári kommunista hatalomátvétel legitimitását, egyre többet hivatkoztak a „februári fordulat” előtti demokratikus időszakra, sőt még a háború előtti demokratikus Csehszlovákiára is. Így Dubček mögé felsorakozott az egész csehszlovák társadalom, amely egyben óriási nyomás alá is helyezte a pártvezetést. Dubček nem tudott a társadalomtól külön politizálni, nem tudta a reformokat a társadalmi nyomástól függetleníteni.⁷ Ezzel szemben Magyarországon már többé-kevésbé lezajlott a desztalinizáció. A társadalom döntő többsége már belenyugodott az 1956 utáni állapotokba, a többség elfogadta, sőt „kiegyezett” a kádári vezetéssel. A reformokat nyugodt környezetben, társadalmi nyomás nélkül lehetett bevezetni, annak iránya és tempója csak és kizárólag a politikai vezetéstől függött.

A Dubček–Kádár-tandem

1968. január 5-én Alexander Dubček lett a CSKP Központi Bizottságának (KB) első titkára. Az újonnan megválasztott pártvezetőknek a szokás szerint Moszkvába vezetett az első útjuk. Dubčeket ráadásul szovjet jóváhagyás nélkül választották meg, tehát mindenképpen magyarázattal tartozott leendő politikáját illetően. Ám mielőtt Dubček Moszkvába utazott volna, jelezte Kádárnak, hogy előbb vele szeretne tárgyalni. A titkos – vadászattal egybekötött – találkozó 1968. január 20–21-én létre is jött Dubček és Kádár között Tótmegyeren (Palárikovo) és Révkomáromban (Komarno). Az a tény, hogy Dubček Brezsnyev elé helyezte Kádárt, egyszerre mutatja a csehszlovák vezetés bizalmatlanságát Moszkva, s bizalmát Budapest iránt. Egyúttal a magyar vezető számára is jó lehetőséget teremtett a későbbiekben arra, hogy csehszlovák ügyekben önálló álláspontot képviseljen, s így Kádár remélte, befolyá-

⁶ Lásd erről részletesen: Mitrovič, 2015. A csehszlovák reformok előkészítéséről: Hoppe–Škodová–Suk–Caccamo, 2015, 2016.

⁷ A prágai tavaszról lásd: Pauer, 2004; Vondrová, 2013.

solni tudja Dubčeket. Tudta, hogy Dubček gyakorlatilag csak őbenne bízik a Varsói Szerződés tagállamainak vezetői közül.

Kádár is kíváncsi volt a CSKP KB új első titkárának elképzeléseire, mert egyre inkább aggasztották a szomszédos országban zajló események. Csehszlovákiában 1967. január 1-jén indították útjára a magyar új gazdasági mechanizmushoz sok tekintetben hasonló gazdasági reformot. Ősszel Kádár Prágába látogatott, ahol még Antonín Novotnýval, a CSKP KB akkori főtitkárával megvitatták az elmúlt tíz hónap nehézségeit, majd decemberben úgy tűnt, hogy a reformtábor elsöpri a vezetést. 1967 decemberében a prágai magyar nagykövetség elemzést készített a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) Politikai Bizottsága (PB) számára a kialakult válságról, amely – a dokumentum szerint – *„alapvetően visszavezethető a személyi kultusz felszámolásának következtetésére, a párton belüli demokrácia, a kollektív vezetés hiányára, arra, hogy a párton belül minden kérdésben általában egy ember dönt. (...) a problémák kiéleződéséhez nagymértékben hozzájárult az új gazdasági mechanizmus következtelen bevezetése. Az új gazdasági mechanizmus körüli viták, a gazdasági területek vezetőinek véleménye szerint visszalépést jelentő intézkedések, a bizalmatlanság és a bizonytalanság érzését vitték a gazdasági életbe.”*⁸ Kádárt és az MSZMP egész vezetését aggodalommal töltötték el a prágai hírek, ugyanis a magyar reformok sikerének egyik zálogát abban látták éppen, hogy egy másik szocialista ország is alapjaiban hasonló reformok útjára lépett, és azt eredményesen megvalósítja.

Az első találkozó az ismerkedés jegyében zajlott. Kádár a találkozón szerzett benyomásait így összegezte: *„Helyes volt elfogadni Dubček elvtárs javaslatát; nyílt, őszinte négy szemközti beszélgetés volt. Dubček elvtárs egészséges, józan gondolkodású, felelősségértől átitatott, gondokkal küszködő kommunista.”*⁹

A moszkvai út után¹⁰ Dubčeknek Władysław Gomułkaival kellett találkoznia, de előtte – ezúttal a magyar vezető kezdeményezésére – ismét létrejött egy Kádár–Dubček-találkozó, mégpedig 1968. február 4-én, immár hivatalos formában Révkomáromban. E találkozón hasonló témákat érintettek, mint két héttel korábban. A csehszlovák vezető elmondta, hogy március végére előkészítik a párt akcióprogramját. Kádár figyelmeztette, hogy *„vigyázzanak, mert most már mindenki akcióprogramot csinál náluk”*. Utalt arra, amit az MSZMP PB két nappal későbbi ülésén el is mondott, hogy különböző társadalmi csoportok követeléseket fogalmaznak meg, amelyek sokszor túlmennek a KB jelenlegi álláspontján. Ezzel együtt Kádár és Dubček egyetértett abban, hogy *„vitathatatlanul jók a feltételei a csehszlovák–magyar viszony és együttműködés további sikeres fejlesztésének”*.¹¹ Ezt azzal támasztották alá, hogy 1968-ban

8 MNL OL, M-KS (A Magyar Dolgozók Pártja és a Magyar Szocialista Munkáspárt iratai) 288. f. 11/2294. ő. e.

9 MNL OL, M-KS 288. f. 47/743. ő. e. Ehhez hasonló értékelést adott 1968. január 18-án Sztjepan Cserovnyenko prágai szovjet nagykövet is az SZKP KB Politikai Bizottságának ülésén: *„Dubček elvtárs kétségkívül becsületes, hűséges ember, a Szovjetunió hű barátja.”* Idézi: Pihója, 1998. 8.

10 Erre 1968. január 29–30-án került sor, amikor Leonyid Brezsnyev, az SZKP KB főtitkára teljes támogatásról biztosította a csehszlovák vezetést. A tárgyalásról készült dokumentumot lásd: Vondrová–Navrátil, 1995. 39–43.

11 NAČR, KSČ-ÚV-02/1. sv. 60. a.j. 67/kinf10.

– a korábbi évek stagnálásával szemben – már 12 százalékkal növekszik a két ország közötti áruforgalom, amivel elérik az 1964-es szintet.¹²

Felmerült, hogy a gazdasági kérdéseket Oldřich Černík miniszterelnök és Ajtai Miklós, a Minisztertanács elnökhelyettese Budapesten külön tárgyalja meg, illetve Kádár is meghívta Dubčeket egy budapesti látogatásra, aki egyúttal felvetette, hogy még 1968 folyamán újítsák meg az 1969-ben lejáró csehszlovák–magyar barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási szerződést. Szerinte az új szerződés aláírásának előrehozásával demonstrálni lehet a szoros csehszlovák–magyar együttműködést, másfelől egy jó szerződés mintaként szolgálhat a közeljövőben aláírandó magyar–román szerződés számára is.¹³ Kádár ekkor még elzárkózott a csehszlovák–magyar szerződés egy évvel korábbi aláírásától, de hamarosan megváltoztatta véleményét. Támogatásáról biztosította a csehszlovák vezetést, és szerinte a Csehszlovákiában zajló jelenlegi eseményekről kialakított szovjet és magyar álláspontot osztani fogja a többi szocialista ország is.¹⁴

Kádár benyomásai hasonlóak voltak, mint az első találkozón: *„Dubček elvtárs felelősségteljesen foglalkozik az érdemi kérdésekkel, a dolog érdemi részét tekintve felkészült ember, járatlan az új beosztásával járó külsődleges kérdésekben, nagy rokonszenvvel viseltetik pártunk tevékenysége, munkastílusa iránt, törekszik a jó személyes kapcsolatok kialakítására.”*¹⁵ Kádár ezt a véleményét a leváltott Novotný előtt sem titkolta. 1968. február 23-án Prágában Novotnýnak személyesen a következőket mondta: *„Helyeseljük a Központi Bizottság határozatának azt a részét is, amely Novotný elvtársat érdemeinek elismerése mellett menti fel az első titkári tiszt-ségéből. Kádár elvtárs kérte Novotný elvtársat, hogy a szubjektíve nehéz helyzete ellenére tegyen félre minden érzelmet, tartsa magát úgy, ahogy ezt eddig is tette és az elvtársakkal közösen igyekezzen a kérdések megoldását elősegíteni.”*¹⁶

Kádár tehát előítéletek nélkül, reményekkel fogadta Dubček személyét. Tény az is, hogy Novotnýhoz nem állt olyan közel, hogy sajnálnia kellett volna leváltását. Egyrészt Kádárnak bizonytalanság is volt a Novotnýval való kapcsolat, mivel a csehszlovák vezetés 1956-ban nagy gazdasági és belügyi segítséget nyújtott az MSZMP-nek a rendszer stabilizálásában, és ezért hálát kellett mutatnia.¹⁷ Másrészt, éppen emiatt Kádár nem szólhatott a magyar kisebbség érdekeiben egy szót sem, annak ellenére, hogy belső nyomás nehezedett Kádárra ebben az ügyben. Dubček Novotnýnál sokkal nyitottabb volt. Jól ismerte a szlovákiai viszonyokat, kicsit még magyarul is tudott. Harmadrészt, Kádár bizonyos reményeket fűzött az új első titkár megválasztásához, remélte, hogy Dubček képes lesz kijavítani az egy évvel korábban bevezetett gazdaságirányítási reform hibáit és kordában tudja tartani a politikai változásokat sürgetők táborát is. Ha pedig ez sikerül, az összességében az 1968. január 1-jén bevezetett magyar reformoknak is kedvező nemzetközi környezetet teremt.

12 MNL OL, M-KS 288. f. 5/445. ő. e.

13 Uo.

14 NA, KSČ-ÚV-02/1. sv. 60. a.j. 67/kinf10.

15 MNL OL M-KS 288. f. 47/743. ő. e.

16 Uo.

17 A segítségnyújtásról lásd: Bencsik–Mitrovits, 2018. 401–530.

„...vegyék nagyon komolyan a mi 1956-os ellenforradalmi tapasztalatainkat!”

Az első komoly problémát a CSKP KB április 5-én elfogott akcióprogramja jelentette, amelyről Dubček már a februári találkozón is beszélt, s amit március folyamán megkaptak a szocialista országok vezetői, így Kádár is. A Varsói Szerződés tagállamainak vezetői – elsősorban Walter Ulbricht, Władysław Gomułka és Leonid Brezsnyev – úgy döntöttek, hogy az akcióprogram olyan radikális változtatásokat tartalmaz, amelyeket nem engedhetnek meg, így március 23-ára Drezdába hívták a pártvezetőket tanácskozásra. A csúcstalálkozó összehívásának másik okául a Novotný – aki január óta továbbra is köztársasági elnök maradt – esetleges eltávolításáról szóló hírek szolgáltak.¹⁸

Az MSZMP Politikai Bizottsága március 19-én tárgyalt az ügyről. Kádár megállapította, hogy *„a csehek nem különösebben igénylik ezt a találkozót mostanában. Ami engem illet, majd ha üzen Dubček elvtárs, fogunk találkozni.”* A PB többi tagja szerint sem lenne célszerű egy ilyen összejövetelt megrendezni Drezdában. Az volt az általános vélemény, hogy a magyar delegáció egyfelől úgysem tud hatást gyakorolni Ulbrichtra és Gomułkára, és a csehszlovákoknak sem hiányzik az egész, így csak árthat. Másfelől pedig három-négy nappal a CSKP KB plénuma – amelyen az akcióprogramot elfogadni szándékoztak – előtt már úgysem lehet érdemi befolyást gyakorolni, hogy a csehszlovákok változtassák meg politikájukat. Lényegében csak terhet tennének Dubčekre, aminek semmi értelme nincs a jelenlegi belpolitikai helyzetben, sőt kifejezetten káros lenne. Fehér Lajos pedig azzal állt elő a PB ülésén, hogy egyetlen jó kimenetele lehet az egésznek, ha *„a megjelent felek teljes erkölcsi súllyal támogatják Dubček elvtársat”*. Kádár végül úgy összegzett, hogy *„mi Csehszlovákia belső helyzetébe nem avatkozunk, s semmiféle határozatot nem ajánlunk (...), mondjuk azt Brezsnyev elvtársnak, hogy a találkozót különösebb lelkesedés nélkül és némi aggályoskodással ugyan, de támogatjuk (...), nem lehet beavatkozni a cseh belső helyzetbe, ugyanakkor támogatni kell az ottani kibontakozást. (...) mi csak azt a nótát fújhatjuk: belső helyzetükbe bele nem avatkozunk, ugyanakkor szolidárisak vagyunk a CSKP-val, a cseh kormánnyal, a cseh rendszerrel.”*¹⁹

Kádár még aznap este megüzente telefonon Brezsnyevnek, hogy *„a mi Politikai Bizottságunk vegyes érzésekkel fogadta a találkozásra vonatkozó javaslatot, mert nem sok pozitívum várható tőle, és számolni kell negatív csehszlovák és nemzetközi értelmezéssel és visszhanggal”*.²⁰

Az MSZMP vezetése elszámította magát. Antonín Novotný engedve a rá nehezedő politikai nyomásnak, március 20-én lemondott államfői tisztségéről. Másnap, március 21-én ülésezett az SZKP KB Politikai Bizottsága, amelyen a Brezsnyev diktálta irányvonal győzedelmeskedett. Ezen az ülésen úgy döntöttek, hogy konkrét

18 A tanácskozás összehívásának háttéréről lásd: Békés, 2008; Huszár, 1998. 26–33. Brezsnyev több héten keresztül győzködte Kádárt a találkozó szükségességéről, aki pedig igyekezett tompítani a feszültséget. Drezdát végül Dubček javasolta mint „semleges helyszínt”.

19 MNL OL, M-KS 288. f. 5/451. ó. e.

20 MNL OL, M-KS 288. f. 47/743. ó. e.

lépéseket tesznek a csehszlovákiai reformfolyamatok megakadályozására.²¹ Töb-
 bek között elhangzott az a vád, hogy nem a CSKP KB irányítja az eseményeket,
 hanem „a Smrkovskýk, a Šikek és más sértett emberek. Látható, hogy szilárdan eltö-
 kélték (...) Novotný, Lenárt és Lomský elvtárs, valamint a Szovjetunió néhány más, jó
 és őszinte barátjának felmentését. (...) a gyűléseken ezek a Smrkovskýk, Šikek és má-
 sok most nyíltan beszélnek magánvállalkozásokról, a fejlődés önálló csehszlovák út-
 járól. (...) Egyszóval az események a párt ellen, a CSKP KB ellen fordultak.”²² A szovjet
 párt főtitkára le is vonta a súlyos következtetéseket: „E kérdés megoldásának min-
 den esetére részletesebben végig kell gondolnunk az intézkedéseket, beleértve a kér-
 désnek a magyar eseményekéhez hasonló megoldásának lehetőségét is.” Éppen
 ezért jegyezhetette meg az ülésen Alekszandr Selepin, hogy Drezdában „Kádár be-
 széljen a cseheknek a magyar eseményekről, az hasznos lesz”. Alekszej Koszigin, a
 Minisztertanács elnöke is az ötvenhatos magyar megoldásra utalt, amikor arra hívta
 fel a figyelmet, hogy „új erőket kell találunk, amelyekre támaszkodhatnánk”. Kirill
 Mazurov első miniszterelnök-helyettes pedig kijelentette, hogy „nem csak nekünk
 kell elszánnak lennünk, nem kell majd visszafognunk sem Ulbrichtot, sem Gomulkrát.
 S elvi álláspontunk nemcsak a csehek számára lesz hasznos (...), hanem minden je-
 lenlevő számára. A jövő számára is fontos.”

Ilyen előzmények után ült össze a szovjet, a keletnémet, a lengyel, a ma-
 gyar, a bolgár és a csehszlovák párt vezetése 1968. március 23-án Drezdában,
 ahol a házigazda Walter Ulbricht azonnal felszólította Dubčeket, hogy számoljon
 be a csehszlovák belpolitikai fejleményekről. Ezt követően azonban nem úgy ala-
 kultak az események, ahogy két nappal korábban az SZKP PB ülésén elhatározták.
 A CSKP vezetése – nemcsak Dubček, Jozef Lenárt és Drahomír Kolder, ha-
 nem a szovjetbarátnak tekintett Vasil Biľak is – összezárt, és lényegében megvéd-
 te a csehszlovák folyamatokat. Gomulka harcias beszédet tartott, amelyben
 kijelentette, hogy az „ellenforradalom szabadon jár” Csehszlovákiában, Brezs-
 nyev pedig az SZKP PB ülésén is megfogalmazott kritikákat mondta el a CSKP
 reformszárnyával kapcsolatosan.

Kádár hozzájuk képest visszafogott volt, s inkább a csehszlovákok támoga-
 tójaként lépett fel a harcias keletnémet és lengyel vezetőkkel ellentétben. Először is
 megköszönte Dubček beszámolóját, majd kijelentette, hogy ami a csehszlovák
 párt belső életét illeti, „a döntéshozatal joga a csehszlovák elvtársakat illeti, és termé-
 szetesen nem akarunk és végső soron nem is tudunk beavatkozni ebbe”.²³ Másfelől
 pedig megjegyezte, hogy „bármelyik szocialista országban zajló jelentős események
 közvetlenül összefüggenek a többi szocialista ország belügyeivel”. A tézisből vezette

21 Pihaja, 2000. 276.

22 Az ülésről készült jegyzőkönyvet hosszasan idézi magyarul: Huszár, 1998. 42–50.

23 Kádár drezdai felszólalását majdnem teljes egészében közli: Vondrová–Navrátil, 1995. 96–99., a lengyel
 fél által készített feljegyzést közli: Garlicki–Paczkowski, 1995. 53–54. Magyar részről nem készült feljegy-
 zés, a drezdai tanácskozást követő április 2-i MSZMP PB-ülésen Kádár mindössze három mondatot szolt
 saját megnyilvánulásáról. Ugyanakkor rendelkezésre áll Kádár egyoldalas kézzel írt vázlata: MNL OL,
 M-KS 288. f. 47/743. ő. e. Huszár Tibor könyve írásakor (1997–1998) nem ismerte a már korábban pub-
 likált cseh és lengyel nyelvű forrásokat, így azokat nem is használta fel. Lásd: Huszár, 1998. 50–59.

le azt a következtetését, hogy „*muszáj kölcsönösen támogatnunk egymást és együttműködnünk*”, ezért hangsúlyozta, hogy a magyar vezetés szolidáris a jelenlegi csehszlovák vezetéssel. Hogy az öt párt segíteni tudjon a CSKP-nak, ahhoz pontos információkkal kell rendelkezniük arról, hogy mi is történik Csehszlovákiában. Kádár meg akarta magyarázni, hogy miért is van szükség erre a csúcstalálkozóra, ugyanakkor mondataiból érződik, hogy enyhíteni akarta a csehszlovákok azon érzetét, hogy itt most egy kvázi „bírótság” elé állították.

Ezt követően Kádár – az SZKP PB-ülésen elhatározottaknak megfelelően – az 1956-os magyar tapasztalatokról beszélt. Hangsúlyozta, hogy a magyar párt eddig semmilyen körben nem használta az „ellenforradalom” kifejezést a csehszlovák folyamatokkal kapcsolatban. Ennek az az oka, hogy a magyar vezetés szerint a jelenlegi csehszlovák helyzet nagyon hasonlít az 1956. februártól október végéig tartó magyar folyamatokra, „*amikor az még nem volt ellenforradalom (...). Nálunk, Magyarországon egészen október 23-ig nem léptek fel nyíltan semmilyen ellenforradalmi elemek.*”²⁴ Nagy Imrével kapcsolatban pedig elmondta, hogy „*ez az ember nem volt semmilyen ügynök, és egyáltalán nem volt ellenforradalmár abban az értelemben, hogy fel akarta volna számolni a szocializmust Magyarországon. (...) Ellenességé csak 1956. október 25-én vagy 26-án vált, amikor a harc logikája a másik oldalra, az ellenséges táborba sodorta őt, ahonnan nem látott már visszautat.*”

Kádár ezen megjegyzése azért is érdekes, mert az MSZMP KB 1956. december 5-én elfogadott határozatában az „októberi ellenforradalmi események” kiváltó okai között az szerepel: „*Nagy Imre és legközvetlenebb társai, abból a célből, hogy erőszakos úton megragadják a hatalmat és megdöntsék a Magyar Népköztársaságot, 1955 decemberében titkos államellenes szervezkedést hoztak létre.*”²⁵ Elteltmondott tehát saját belpolitikai célra szolgáló tézisének azért, hogy megvédje a csehszlovákiai folyamatokat az ellenforradalmi vádtól, ugyanakkor figyelmeztetett is: „*Az ilyen események bármelyikünkben csinálhatnak Nagy Imrét.*”²⁶ Ez jelzés volt Dubček és a csehszlovák vezetés számára, hogy értsék és tudják, hol az a határ, ahonnan már nincsen visszaút. Figyelmeztetett arra is, hogy a párt vezető szerepének érvényesítéséhez szükséges a Központi Bizottság egysége. „*A lenini pártnak ilyen a vezetése. Ha nincs ilyen vezetés, akkor komoly hibák egész sora keletkezik, és a párt szét lesz verve. (...) Platform kell. Az adott helyzetben szükséges a Központi Bizottság és az Elnökség egysége.*” Kádár zárszavában szokatlan módon egy felhívással fordult a csehszlovák vezetéshez: „*Eltársak, vegyék nagyon komolyan a mi 1956-os ellenforradalmi tapasztalatainkat: mert mi a vérünkkel fizettünk meg érte.*”²⁷

Drzedában végül nem került sor nyílt szakításra, Brezsnyev és a szovjet vezetés a korábbi határozatával ellentétben végül teljes bizalmáról biztosította „a csehszlovák testvérpártot”. A csehszlovák belügyekbe való nyílt beavatkozást elhelasztották. Kádár és a magyar delegáció pedig még azt is elérte, hogy a tanácskozás-

24 Lásd: Vondrová–Navrátil, 1995. 97–98.

25 Lásd: *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai*, 1964. 13–17.

26 Ezt a mondatot a lengyel fél is lejegyezte a megbeszélésről készült jegyzetében, lásd: Garlicki–Paczkowski, 1995. 53.

27 Vondrová–Navrátil, 1995. 98–99.

ról kiadott kommuniké az eredeti szovjet tervszel szemben egy kompromisszumos megoldást tartalmazott.²⁸

A találkozó után köztársasági elnökké választották Ludvík Svobodát, majd április 5-én elfogadták a CSKP akcióprogramját. Személyi változtatásokra is sor került. Josef Pavel belügy-, Jiří Hájek külügy- és Martin Dzúr nemzetvédelmi miniszter lett. Teljes egészében – titkos szavazással (!) – újraválasztották a Politikai Bizottságot (Elnökséget) és a Titkárságot, beleértve Dubček személyét is, ami nagy legitimitációt biztosított számára. Moszkva rosszallását csökkenteni szándékozva kihagyták a vezetésből a gazdasági reformok atyját, Ota Šiket.

A szovjet vezetés azonban nem mondott le a nyomásgyakorlásról. Május 4-én Moszkvába utazott a Dubček, Černík, Smrkovský és Biřak alkotta négyfős delegáció. Szovjet részről Brezsnyev, Podgornij és Koszigin fogadta őket. A csehszlovákok újra megvédték az országukban zajló reformokat és változtatásokat, egyedül Biřak fogalmazott meg kritikákat. A szovjetek közölték, hogy Ivan Jakubovszkij marsall, a Varsói Szerződés főparancsnoka előkészített egy törzsvezetési hadgyakorlatot Csehszlovákia területén. *„A Szovjetunió Kommunista Pártja véleménye szerint a Varsói Szerződés tagországai katonai egységeinek megjelenése felbátorítaná az »egészséges erőket«, magához térítené a Csehszlovák Néphadsereget, meghunyászkodásra készítené az ellenséget.”* A csehszlovák küldöttség egyetértett a tervvel. A találkozóon a szovjetek világosan érekeltek a CSKP delegációjával, hogy *„az események romlása esetén bizonyos körülmények között a Szovjetunió nem marad közömbös, s a szocialista Csehszlovákia megőrzése érdekében kész a legmesszebbmenő lépések megtételére.”*²⁹

Két nappal később a többi szocialista ország pártvezetője és miniszterelnöke is Moszkvába utazott, hogy Brezsnyev beszámoljon előttük a CSKP küldöttségével folytatott beszélgetésről. Kádár a drezdai felszólalásának megfelelő álláspontot képviselt, Ulbricht közbe is szólt, hogy *„nem fogunk most mindent megismételni, amit Drzedában elmondtunk”*.³⁰ Elismételte, hogy az MSZMP nem értékeli ellenforradalminak a csehszlovák reformokat. Továbbra is hangsúlyozta, hogy fegyveres erővel nem oldhatók meg a problémák. Arra is emlékeztetett, hogy 1956-ban a szovjet csapatok jelenléte *„jó ürügy volt”* az ellenforradalom kiobbantására.³¹ Kádár újra védelmébe vette Dubčeket, aki szerinte a múlt hibái ellen folytat harcot, tehát a jelenlegi helyzetért leginkább a Novotný-vezetés hibáztatható. Hangsúlyozta, hogy Csehszlovákiában kell lenni olyanoknak, akik igényt tartanak a segítségre. Dubček, Kolder és társai olyan helyzetben vannak, amilyenben még soha. Két fronton kell harcolniuk, egyfelől a múlt hibái, másfelől pedig *„a szocializmus ellenségei, az ellenforradalom ellen, az imperializmus ügynökei ellen”*. Koszigin egyszer félbe-

28 Huszár, 1998. 58–59.

29 Idézi: Huszár, 1998. 80–81.

30 Kádár teljes beszédét lásd: Vondrová–Navrátil, 1995. 201–205.

31 MNL OL, M-KS 288. f. 5/455. ó. e. Érdemes megjegyezni, hogy Kádár ezt a megállapítását nem ott és akkor találta ki. 1956. november 15-én, a forradalom leverése után 11 nappal hasonló gondolatokat osztott meg Viliam Široký csehszlovák miniszterelnökkel folytatott megbeszélésén is. Benčík–Mitrovits, 2018. 421–431.

szakította Kádárt, s megkérdezte tőle, hogy mi a véleménye a CSKP akcióprogramjáról. A magyar pártvezetőt nem lehetett kizökkenteni gondolatmenetéből. Elmondta, hogy „az egy nagy nulla”. Mindenki azt használ belőle, ami tetszik neki.³² „Ez a programjuk egy általános szocialista kompromisszum.”

A Brezsnyev által javasolt hadgyakorlatot Kádár támogatta, „minél hosszabb, annál jobb. (...) A hadgyakorlatot meg kell tartani, és mi abban részt veszünk. De azt még el szeretném mondani, hogy a mi fő feladatunk az, hogy megerősítsük az egészséges magot a CSKP vezetésében, vagy ha ez a vezetés alkalmatlan, akkor kell ott találnunk más embereket, akiknek vezetniük kell a harcot.”³³

Kádár tehát két kérdésben továbblépett a drezdai álláspontján. Egyfelől bejelentette, hogy Magyarország részt vesz egy olyan hadgyakorlatban Csehszlovákia területén, amelynek egyértelműen politikai céljai vannak, és amely kimondottan befolyásolni szeretné a CSKP vezetésén belüli erőviszonyokat. Másfelől először jelentette ki, hogy más vezetést is el tud képzelni a CSKP-ban, mint a jelenlegi.

Dubček Budapesten

Május 29. és június 1. között zajlott a CSKP KB újabb plénuma, amelyen döntöttek arról, hogy összehívják a CSKP XIV. (rendkívüli) kongresszusát, amely majd új Központi Bizottságot választ. A csehszlovák társadalom polarizálódását és demokratizálódását figyelve, valamint az április végén lezajlott területi és járási gyűléseken történeteket látva egyértelműnek tűnt, hogy a jelen helyzetben összehívandó kongresszuson kizorolhatnak a Központi Bizottságból azok a személyek, akikre Moszkva esetleg számíthat.

Mindennek tudatában a magyar pártvezetésnek fel kellett készülni a csehszlovák párt- és kormányküldöttség hivatalos budapesti fogadására és a magyar-csehszlovák barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási szerződés megújítására. Nem volt ez magától értetődő annak fényében, hogy már döntöttek arról, hogy a Varsói Szerződés tagállamainak részvételével hadgyakorlatot tartanak Csehszlovákia területén. Másfelől az 1949-ben aláírt korábbi szerződés csak 1969-ben járt volna le, és idő előtti megújításának nem csupán jogi, hanem szimbolikus jelentősége is volt. Mint láttuk, Kádár a februári magyar-csehszlovák találkozáson még nem lelkesedett a szerződés idő előtti megújításának ötletéért. Annak a ténynek, hogy időközben megváltoztatta véleményét, komoly üzenetértéke volt. Elsősorban a többi szocialista ország vezetőjének üzent, hogy Magyarország a csehszlovák folyamatok ellenére nem csupán kiáll Csehszlovákia mellett, hanem a jelenlegi vezetéssel barátsági és szövetségi szerződést köt.

A Dubček és Černík vezette csehszlovák delegáció 1968. június 13-án érkezett Budapestre, s már az első napon hosszú megbeszélést folytatott a magyar

32 Kádár ezt a véleményét az akcióprogramról némileg más szavakkal, de Dubčeknek is elmondta a csehszlovák párt- és kormánydelegáció júniusi budapesti látogatásán (lásd lejjebb).

33 Vondrová-Navrátil, 1995. 204–205.

vezetőkkel.³⁴ A helyzetet bonyolította, hogy éppen ezen a napon jelent meg Oswald Machatka *Még egy évforduló* című cikke a *Literární listy*ben. Az írás Nagy Imre kivégzésének tizedik évfordulója alkalmából született, tartalmilag pedig szöges ellentéte volt annak, amit a kádári legitimációs ideológia és a propaganda terjesztett. A cikk elsősorban a csehszlovák olvasóknak szólt, konkrét utalásokkal a jelenre: „A totalitárius diktatúrát érintő bírálatának és humanista szocializmusfelfogásának köszönhetően Nagy Imre úgy jelenik meg előttünk, mint a demokratikus és nemzeti princípium jelentős képviselője a szocializmuson belül. (...) Már akkor, 1955-ben annak a manapság nálunk oly korszerűnek számító felfogásnak adott hangot, mely szerint a párt vezető szerepe nem érvényesülhet automatikusan, nem alapulhat szubjektív óhajokon, hanem folyamatosan a valós társadalmi befolyás mércéjét kell alkalmazni rá.”³⁵ Kádár nevének említését ugyan gondosan kerülte a cikk szerzője, de mindenki tisztában volt azzal, hogy Nagy Imre kivégzésében az MSZMP vezetője meghatározó szerepet töltött be. Kádár szóvá tette a cikket a csehszlovákok előtt, de nem a hivatalos megbeszélések során, hanem kötetlenebb formában, vacsora közben.³⁶ Láthatóan nem akart ebből az ügyből nagy botrányt kavarni.

A hivatalos megbeszéléseken Kádár szólalt meg először. Hosszasan beszélt a magyar belpolitikai helyzetről, majd áttért a magyar–csehszlovák kapcsolatokra, végül pedig a jelenlegi csehszlovák válságról fejtette ki véleményét. Kisebb kritikái megfogalmazása és aggodalmai mellett egyértelműen kijelentette, hogy az MSZMP részéről „alapvető bizalom és szolidaritás van” a CSKP iránt. Azt, „hogy hogyan, mikor, miképpen, mi módon” oldják meg az előttük tornyosuló feladatokat, azt a csehszlovákoknak kell tudniuk. „Mindent helyeslünk, ami a szocializmust erősíti. Mit nem helyeslünk? Amiről úgy véljük, hogy gyengíti a szocializmus pozícióit”, hangoztatta Kádár.³⁷

Dubček hozzászólását azzal kezdte, hogy megköszönte a magyar pártvezetésnek a megértést és az egyetértést azzal, ami Csehszlovákiában történik. Ezt követően részletesen beszámolt az elmúlt időszak történéseiről, s végül egyértelműen kijelentette: „A különböző jobboldali, antiszocialista elemek nem határozzák meg és nem is határozhatják meg a dolgok menetét; éppen azért, mert januárban és a KB februári ülésén is egyhangúlag kimondtuk, hogy a párt vezető szerepét erősíteni kell, és ezt tartjuk a legfontosabbnak. Egyöntetűen kimondtuk azt is, hogy támogatni fogjuk a kapcsolatokat, és nem engedünk a Szovjetunióval fennálló kapcsolatokból, nem engedjük megbontani a szocialista országokkal meglévő kapcsolatokat sem.”

A gazdasági és társadalmi átalakulás céljaival kapcsolatban Dubček fontosnak tartotta elmondani, hogy „nem akarjuk átvenni azt az öngazgatási rendszert, ami Jugoszláviában van a vállalatok irányítása terén”. Majd felvázolta, hogy a Nem-

34 A beszélgetés szó szerinti leírata megtalálható: MNL OL, XIX-J-1-j Csehszlovákia, 1968. év. 23. doboz. 001169/35. és 001169/36.

35 Magyarul G. Kovács László fordításában: Machatka, 2008. Az idézett mondatok innen származnak.

36 MNL OL, XIX-J-1-j Csehszlovákia, 1968. év. 23. doboz. 001169/44.

37 Kádár e megjegyzését tartalmazza a csehszlovák vezetés által készített jelentés is (NAČR, KSČ-ÚV-02/1. sv. 75. a.j. 101/9.), valamint a magyar fél által készített szó szerinti leírat is (MNL OL, XIX-J-1-j Csehszlovákia, 1968. év. 23. doboz. 001169/36.).

zeti Front átszervezésével szeretnék a kommunista párt vezető szerepét – közvetve – biztosítani a többi párt és a különböző szakmai érdekérvényesítő és társadalmi szervezetekben. *„Nem bármilyen demokráciáról van szó, nekünk szocialista demokrácia megvalósítása a célunk.”*

Rátérve a csehszlovák folyamatok szovjet értékelésére, Dubček elmondta, hogy az öt szocialista párt május 6-i moszkvai találkozója „egyáltalán nem segített nekik”. A Német Demokratikus Köztársasággal kapcsolatban megemlítette, hogy folyamatosan azt követelik tőlük, vessék be a hadsereget. Ezt egyelőre elutasították, de végső soron Kádár „megnyugtatására” kijelentette Dubček, hogy *„ami a dolgok lényegét befolyásolná, a szocialista vívmányokat támadná, vagy a szocialista hatalmat veszélyeztetné, abban az esetben kérem Önöket, Elvtársak, legyenek biztosak abban, hogy sem a kezünk, sem pedig a térdünk nem fog reszketni, ha ezek ellen fel kell lépünk. Legyenek biztosak abban, elég erőnk van ahhoz, hogy leszámoljunk velük, még akkor is, ha valaki esetleg külföldről próbálna a dolgokba beleavatkozni. (...) Szeretnék, ha senki sem szervezne a hátunk mögött különféle dolgokat.”*

Kádár válaszában néhány felvetett problémára egyértelműen reagált. Szerinte a CSKP KB januári, februári és áprilisi plenumán elfogadott határozatok, beleértve a tisztújításokat és az akcióprogramot is, a CSKP belső ügye: *„Nekünk semmi más dolgunk nincs, mint tudomásul venni.”* A május végi plénummal kapcsolatban azt mondta: *„Amit nyilvános közléseikből ismerünk, az nálunk, a Politikai Bizottságunknál jó fogadtatásra talált.”* Nem talált Kádár kivetnivalót a rendkívüli kongresszus összehívásában sem. Kádár persze kritikát is megfogalmazott. Figyelmeztette a csehszlovák vezetést arra, hogy nem mindenki áll a szocializmus talaján, aki ezt magáról állítja. Mindezt egy hasonlattal világította meg az akcióprogrammal kapcsolatban: *„a közép-korban elég becsületes háborúk folytak, s mindkét fél ugyanarra a Bibliára hivatkozott”,* olyan ez, mint a *„virágos rét, mindenki megtalálja azt, ami neki tetszik”.* Ebből kifolyólag Kádár azzal számolt, hogy további konfliktusok lesznek. Megoldásukra azonban elsősorban politikai eszközöket javasolt: *„Amit politikai eszközökkel lehet megoldani, azt feltétlenül politikai eszközökkel kell megoldani.”*

E megfogalmazás azonban nyitva hagyta azt a kiskaput, amit maga Dubček is felvetett: eljőhet az idő, amikor erőszakkal kell leszámolni az ellenséggel. Kádár azonban nem csupán nem zárta ki ezt a lehetőséget, hanem egyértelműen biztatta is tárgyalópartnerét arra, hogy azokat, akik *„megsértik a szocialista törvényesség rendjét”,* tartóztassák le és büntessék meg. Kádár végül egy *„jó kívánsággal”* zárta le mondandóját: *„Mi odáig jutottunk, ameddig Önök remélhetőleg nem fognak eljutni sohasem, hogy tudniillik ágyúval kellett politizálnunk. Ez a végső volt. De a kérdéseket ezzel nem is tudtuk megoldani. A kérdéseket csak politikával tudjuk megoldani. De ahhoz, hogy politikázni lehessen, a feltételeket bizonyos vonatkozásban ágyúval kellett biztosítani.”*

A kétnapos látogatás alatt számos alkalommal került sor négyszemközti beszélgetésre is. Az egyik ilyen alkalommal Dubček előhozakodott a május 6-i moszkvai tanácskozással, amelyre őket nem hívták meg, illetve panaszkodott a készülő hadgyakorlatra is. *„Az bántja őt – mondotta –, hogy hátuk mögött csinálják a dolgokat. Indulatosan kezdte magyarázni, hogy most is kérése ellenére hadgyakorlatot*

tartanak Csehszlovákiában és 40 000 szovjet katonát küldenek oda hosszabb időtartamra, holott 1945 óta nem volt ilyen számú hadsereg Csehszlovákiában.” Kádár azzal próbálta csillapítani Dubček indulatait, hogy felhívta a szovjetek figyelmét „a szovjet hadsereg csehszlovákiai tartózkodásának veszélyeire, ami fölösleges nacionalista megnyilvánulásoknak alapja lehet”.³⁸

A csehszlovák párt- és kormánydelegáció elutazása utáni napon Új szerződés, régi barátság címmel jelent meg vezércikk a Népszabadság címlapján.³⁹ A június 14-én aláírt magyar–csehszlovák barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási szerződés első cikke leszögezte: „A szocialista internacionalizmus, az egyenjogúság, az állami szuverenitás és az egymás belügyeibe való be nem avatkozás elveinek alapján tovább erősítik a két állam népeinek sokoldalú együttműködését és egymásnak testvéri segítséget nyújtanak.”⁴⁰

Kádár nem volt könnyű helyzetben, de a csehszlovákok elégedetten távoztak. „A tárgyalások és megbeszélések őszinte, baráti légkörben, elvtársi nyitottsággal és kölcsönös megértésben zajlottak, minden tárgyalt kérdésben teljes egyetértés volt” – állt a CSKP KB Elnöksége július 3-i ülésére készített feljegyzésben.⁴¹ Elégedetten nyugtázták azt is, hogy a magyar vezetés teljes mértékben szolidáris a CSKP-val, a Csehszlovákiában zajló folyamatokkal, valamint hogy a magyar párt továbbra is kész segítséget nyújtani olyan formában, ahogy azt a csehszlovákok szükségesnek és fontosnak látják.

A Šumava hadgyakorlat

A magyar–csehszlovák csúcstalálkozón is szóba került, amit e körben mindenki tudott: a csehszlovák vezetők hazautazása után három nappal megkezdődött a Šumava fedőnévre keresztelt stratégiai-hadművelti parancsnoki és törzsvezetési gyakorlat Csehszlovákia területén. Ez volt az a hadgyakorlat, amelyet a május 4-i szovjet–csehszlovák találkozáson Brezsnyev elfogadtatott Dubčekkel, illetve két nappal később a moszkvai „ötök” találkozáján a Varsói Szerződés többi tagállamával.

A Varsói Szerződés tagállamai közül a Szovjetunió, Csehszlovákia, Lengyelország, a Német Demokratikus Köztársaság és Magyarország vett részt benne.⁴² A hadgyakorlat lezárulása után a magyar honvédelmi miniszter által készített jelentés nem rejtette véka alá, hogy a gyakorlat célja, tartalma, lefolyása és levezetésének módszere magán viselte a létrejöttét inspiráló helyzet ellentétes megítélésének jegyeit. „Emiatt a gyakorlat során feszült, ideges, ellentmondásos légkör alakult ki,

38 MNL OL, XIX-J-1-j Csehszlovákia, 1968. év. 23. doboz. 001169/44.

39 Népszabadság, 1968. június 16.

40 Lásd: 1969. évi I. törvény a Magyar Népköztársaság és a Csehszlovák Szocialista Köztársaság között Budapesten 1968. június 14-én aláírt Barátsági, Együttműködési és Kölcsönös Segítségnyújtási Szerződés törvénybe iktatásáról.

41 NAČR, KSČ-ÚV-02/1. sv. 75. a.j. 101/9.

42 HL MN, 1968 – Zala, 4. doboz, 8. ő. e. Czinege Lajos honvédelmi miniszter jelentése az MSZMP Politikai Bizottsága számára.

melyben elsősorban a csehszlovák házigazdák és a gyakorlatot vezető szovjet elvtársak által képviselt eltérő nézetek csaptak össze.” Nem volt ebben semmi meglepő, hiszen a Šumava hadgyakorlat – amellet, hogy a célja eleve a csehszlovák belpolitikai helyzet befolyásolása volt – az ország bújtatott katonai megszállását jelentette. Ezt tartalmazta lényegében Czinege Lajos honvédelmi miniszter jelentése is: „Felhasználni a rendkívüli méretű, hadászati-hadműveleti gyakorlatot arra, hogy a többnemzetiségű seregtesttörzsek további tapasztalatokat szerezzenek a hadműveletek tervezésében, szervezésében, vezetésében, az együttműködésben.” Többek között e „célkitűzések vezethették a gyakorlatvezetőséget is, amikor meghatározta a gyakorlat méreteit (a résztvevők számát illetően), az időtartamát (minél hosszabb legyen), annak tartalmát (hatalmas ellenséges és saját erők becsoportosítása Csehszlovákia ellen, illetve védelmére), valamint levezetésének módszerét is. A gyakorlat során a szovjet hadvezetőség abból indult ki, hogy Csehszlovákiában ellenforradalmi – vagy ellenforradalom előtti – helyzet van. A párt és a kormány nem egységes, eltűri az ellenforradalmi és szovjetellenes propagandát és szervezkedését. Az államvédelem nem harcol a belső reakció ellen. A hadgyakorlat során az is szóba került, hogy a szovjet hadsereg számít azokra a belső erőkre, akik a KB-ülésem Dubček ellen szavaztak (39 fő), őket szerették volna bátorítani a nyílt fellépésre. Ezzel együtt a csehszlovák katonai vezetést folyamatosan kiszorították a hadgyakorlatból, amit ők rossz néven vettek.” A szovjetek „sem a gyakorlat céljáról, kezdetéről, befejezéséről, elgondolásáról, levezetési tervéről, egyes mozzanatainak időpontjáról, a Csehszlovákia területére érkező csapatok, törzsek mennyiségéről” nem adtak tájékoztatást nekik. A csehszlovák hadvezetés egyre idegesebben követelte a fenti információkat, amire a szovjetek válasza az volt, hogy „a szovjet csapatok, katonai szervek jelenléte annak idején csak Nagy Imrénének jelentett problémát, Kádár elvtársnak nem, és egyre gyakrabban voltak párhuzamot a csehszlovák események és az ötvenhatos magyar forradalom között”. Czinege Lajos arról is beszámolt, hogy Ivan Konyev marsall és Andrej Grecsko marsall, szovjet honvédelmi miniszter május első felében tett látogatása „olyan rossz hangulatban folyt le, hogy a politikai vezetés ezt enyhíteni akarva beleegyezését adta a gyakorlat megtartásába anélkül, hogy részletesebben körülhárították volna annak méreteit, tartalmát, időtartamát”.

Mindezen körülmények között a magyar hadvezetés nemigen kezdeményezett semmit, inkább megfigyelő szerepkörbe helyezte magát. Ugy értékelték, hogy a szovjet főparancsnok magatartása nemkívánatos irányba befolyásolta a helyzetet, „ami a gyakorlat értékelésének idejére már szinte drámai szituációkhoz vezetett”. Ugyanakkor úgy tűnik, hogy a magyar fél még mindig nem volt tudatában annak, hogy mi a valódi helyzet, mi a valódi szovjet szándék. Még azt is felvetették, hogy e hadgyakorlat negatív tapasztalatait leszűrve tegyenek majd javaslatot arra a Varsói Szerződés megfelelő fórumain, hogy a jövőben pontosan szabályozzák a tagországok területén lefolytatandó közös hadgyakorlatok levezetésével összefüggő kérdéseket. A jelentést pedig a következő felvetéssel zárták: „A 20 nap alatti élmények hatására és az ügyért való felelősségérzet alapján bátrak vagyunk azt javasolni, hogy valamilyen elfogadható módon juttassuk a szovjet párt és kormány vezetői tudomására, hogy egyes szovjet katonai vezetők gyakori apolitikus, tapintatlan és

sértő magatartása objektíve árt a Szovjetunió tekintélyének, a Varsói Szerződés egységének.”⁴³

A Csehszlovákia területén folytatott Šumava hadgyakorlatban 23 721 katonára, 6344 gépjármű, 279 tank, valamint 87 repülő és helikopter vett részt. Ha ehhez hozzávesszük az NDK, Lengyelország, Magyarország és a Szovjetunió területén gyakorlatozókat, akkor összesen 30–40 ezer fő.⁴⁴ A Magyar Néphadsereget az 5. hadsereg és a 11. harcoksihadosztály törzse képviselte, összesen mintegy 800 fővel és 260 gépkocsival.⁴⁵ A magyarok tehát a Csehszlovákia területén hadgyakorlatozók létszámának csupán 3,37 százalékát tették ki. A hadgyakorlat alatt Czinege Lajos honvédelmi miniszter találkozott csehszlovák kollégájával, Martin Dzúrral és Ludvík Svoboda államfővel is, miközben Ivan Jakubovszkij marsall több alkalommal is ürügyet talált arra, hogy ne találkozzon a magyar miniszterrel. A hadgyakorlat végül július 2-án ért véget. A magyar résztvevők másnap elhagyták az országot.⁴⁶

Ebben az időpontban Kádár János már Moszkvában tartózkodott, mivel a magyar párt- és kormányküldöttség élén 1968. június 27. és július 4. között hivatalos látogatást tett a Szovjetunióban, ahol magától értetődően az egyik legfontosabb téma a csehszlovák helyzet értékelése volt. A szovjetek sokat panaszkodtak a csehszlovákokra: „folytatódik a jobbratolóadás”, „élesednek a rendszerellenes támadások”, „mind jobban felbátorodnak az ellenforradalmi erők”, eközben a csehszlovák vezetés „nem elemzi a helyzetet, lebecsüli a veszélyeket”, Dubček „a kemény fellépést azzal veti el, hogy annak még nem jött el az ideje”. Támadták – s ezzel Kádár is egyetértett – a június 27-én, Ludvík Vaculík tollából megjelent *Kétezer szó*⁴⁷ című írást.

Miután a magyar küldöttség elhagyta Moszkvát, július 2-án ülésezett az SZKP PB is, amelyen Brezsnyev beszámolt a Kádárral folytatott megbeszélésekről. Hivatalosan ezen a napon fejeződött be a Šumava hadgyakorlat is, legalábbis a magyarok számára. Az ülésen a szovjet főtitkár azt állította a PB-tagok előtt, hogy „Kádár elvtárs azt mondta, hogy nyilván el kell foglalni Csehszlovákiát”.⁴⁸ Brezsnyev e kijelentése – amennyiben valóban így hangzott el – teljesen valószerűtlen állítást tartalmaz. Kádár addigi megnyilatkozásai és tettei ennek éppen az ellenkezőjét bizonyították, ahogy a Šumava hadgyakorlatban játszott magyar szerep is. Az is valószínűtlen, hogy éppen a hadgyakorlat alatt – bizonyos információi már lehettek Kádárnak az ott történekről – tegyen egy ilyen, az addigi – és mint látni fogjuk, a

43 A fenti idézeteket is tartalmazó jelentést Oláh István vezérőrnagy, honvédelmi miniszterhelyettes és Szűcs Ferenc vezérőrnagy, vezérkari főnök helyettes készítette, majd Czinege Lajos nyújtotta be a PB számára.

44 Povolný, 2018. 107.

45 HL MN, 1968 – Zala, 4. doboz, 8. ó. e.

46 A szovjet erők kivonása nem volt ilyen egyszerű történet. Jakubovszkij marsall a csehszlovák vezetés többszöri kérésére sem árulta el, hogy a szovjet haderőket mikor vonják ki Csehszlovákia területéről. Dzúr honvédelmi miniszter július 4-én, Černík miniszterelnök pedig 11-én írt Jakubovszkijnak az ügyben, de mindkét levél válasz nélkül maradt. Černík még a július 29. és augusztus 2. között lezajlott ágcsernyői találkozón is feltette a kérdést Brezsnyevnek, hogy miért vannak még szovjet egységek Csehszlovákia területén. Povolný, 2018. 108–109.

47 Ludvík Vaculík írása a *Literární noviny* című irodalmi és közéleti hetilap 1968. június 27-i számában jelent meg először *Dva tisíce slov* címmel. Magyarul lásd: Vaculík, 2008.

48 A szovjet dokumentumot idézi: Huszár, 1998. 145.

későbbi – politikájával szöges ellentétben lévő kijelentést. Inkább az történhetett, Brezsnyev az SZKP PB még ingadozó tagjait szerette volna meggyőzni azzal, hogy már Kádár is az intervenció pártján áll. A szovjet vezetés ugyanis nem igazán akarta kivonni a hadgyakorlatra bevonult katonai egységeit. A katonai vezetés ugyanis már az 1950–1960-as években is tett kísérletet arra, hogy a Csehszlovákia területére telepített nukleáris bázisok védelmében szovjet haderőt állomásoztasson. Másfelől pedig a NATO elleni haditervek készítésében mindig problémát jelentett, hogy a szovjet hadsereg nem volt jelen Csehszlovákiában.⁴⁹

„Az utak elválnak...” A megszállás előkészítése

A *Kétezer szó* című politikai manifesztum jó ürügy volt arra a szovjeteknek, hogy elhúzzák csapataik kivonását, valamint arra is, hogy újra összehívjanak egy „hatpárti” csúcstalálkozót. Ezúttal Varsó volt a kijelölt helyszín. A CSKP vezetése Dubčekkel az élen Drezdába (március 23.) annak idején elment, Moszkvába (május 6.) nem hívták meg, amit rossz néven vett, Varsóba pedig már nem akart elmenni. Ehelyett a varsói tanácskozás előtti napon, július 13-án este Révkomáromban Dubček újra találkozott Kádárral.⁵⁰ Másnap hajnalban, július 14-én Kádár János és Fock Jenő Varsóba utazott. Kíséretükben volt Erdélyi Károly külügyminiszter-helyettes és Sebestyén Ferenc vezérőrnagy is.⁵¹ Utóbbi jelenléte arról tanúskodik, hogy a magyar fél számított arra, hogy Varsóban akár katonai kérdések is napirendre kerülhetnek. Ezt támasztja alá az MSZMP PB július 12-én tartott ülése is. A hozzászólásokból egyértelműen kitűnik, hogy miről volt szó. A PB-tagok azonban egyetértettek abban, hogy a magyar delegációnak közvetítő szerepet kell játszania, valamint hogy „a katonai beavatkozás politikai kárt” okoz, „ne támogassuk a katonai akciót”, „az eddigi álláspontunkat képviseljük”, a „katonai beavatkozás hiba”.⁵²

Kádárnak is szüksége volt arra, hogy Dubčekkel beszéljen; tekintve hogy addig következetesen védte a csehszlovák folyamatokat a többi párttal szemben, most úgy érezte, hogy Dubček cserbenhagyja őt a többiek előtt. Kádárnak sem

49 Mark Kramer szerint Csehszlovákia területére a szovjet katonai vezetés régóta szerette volna betelepíteni saját egységeit. Csehszlovákia „elfoglalása” tehát régi szovjet vágy volt (Kramer, 1993). A Šumava hadgyakorlat erre jó alkalmat kínált, érthető tehát, hogy nem igazán akarták kivonni a szovjet katonai vezetők a már „legálisan” Csehszlovákiában tartózkodó katonáikat. Brezsnyevet láthatóan meggyőzték a katonai-stratégiai cél jelentőségéről, így neki kellett a PB-tagokat is rábeszélni.

50 Vasil Bífak és Štefan Sádovský ugyanezen a napon Balatonaligára utaztak. Sajnos jelenleg nem áll rendelkezésre sem magyar, sem szlovák, sem cseh forrás arról, hogy kivel találkoztak és miről folytattak megbeszélést. Érkezéskürről csupán egy feljegyzés tanúskodik: MNL OL, XIX-J-1-u, Miniszter és miniszterhelyettesi iratok (Erdélyi Károly iratai) 17. doboz. Megkockáztatjuk az állítást, hogy a két csehszlovák vendég Kádár Jánossal találkozott Balatonaligán. Bífak volt ugyanis a CSKP KB Elnökségében az egyetlen, aki támogatta a varsói tanácskozáson való részvételt. Lásd: Jašek, 2017. (A könyvet bemutató recenziót lásd a *Világtörténet* e számában.) Bífak egyébként július 6-án Aczél Györggyel is találkozott, akinek elmondta, hogy a *Kétezer szó* azt a határt jelentette, „amikor a pártnak határozottan, akár adminisztratív eszközök igénybevételével is fel kellett volna lépnie az ellenséges erőkkel szemben”. MNL OL, M-KS 288. f. 47/743. ó. e.

51 MNL OL, XIX-J-1-u, Miniszter és miniszterhelyettesi iratok (Erdélyi Károly iratai) 17. doboz.

52 MNL OL, M-KS 288. f. 47/743. ó. e.

tetszett a *Kétezer szó*, de még inkább felháborította az a cikk, amely a csehszlovák sajtóban jelent meg Nagy Imre kivégzésének 10. évfordulója alkalmából. De a legnagyobb probléma mégsem ez volt, hanem a CSKP távolmaradása a varsói tanácskozásról, legalábbis Kádár szempontjából. A négyszemközti megbeszélésen mint ha Kádár lett volna az idegeesebb, mert tudta, hogy Varsóban egyedül marad álláspontjával, és sokadszorra már nem védheti meg a csehszlovák reformokat, nem állíthatja hitelesen, hogy a CSKP vezetése továbbra is baráti viszonyt szeretne ápolni a Szovjetunióval. Nem védhette meg Dubček helyett a *Kétezer szót* sem, és tudomása volt arról, hogyan zajlott-zajlik a Šumava hadgyakorlat. Emellett arról is tudott már, hogy a szovjetek a hadgyakorlat folytatását már előkészítették. Ismerte azt a levelet – mivel folytak az előzetes egyeztetések, és Kádár is megtette észrevételeit –, amelyet majd Varsóban el fognak fogadni, és amely minden korábbinál erősebben ítéli el a csehszlovák folyamatokat, illetve előrevetíti a „segítségnyújtást” is. Nemrég járt Moszkvában, és ha addig kétségei lettek volna a szovjetek álláspontjáról, azok ekkor biztosan eloszlottak. Azt is tudta, hogy a varsói tanácskozás összehívásának az elsődleges célja éppen az, hogy a dubčeki vezetést választás útjára állítsa: amennyiben részt vesznek a tanácskozáson, az annak a jele, hogy el tudnak szakadni a reformszárnytól, amennyiben nem, úgy a szovjet vezetés a továbbiakban nem számol velük.

Kádár tehát a legfontosabbnak azt tartotta, hogy meggyőzze a CSKP vezetését: vegyen részt másnap a varsói összejövetelen. Vele ellentétben Dubček nem értette meg teljesen, hogy miről szól a varsói tanácskozás, részben azért sem, mert nem rendelkezett azokkal az információkkal, amelyekkel Kádár. A négyórás megbeszélésen továbbra is jónak látta Csehszlovákia belső helyzetét. A *Kétezer szó* című felhívás jelentőségét elbagatellizálta, az adminisztratív fellépést elutasította. Panaszként említette, hogy a többi szocialista párt vezetői (a „testvérpártok”) nem értik a csehszlovákiai helyzetet, ezért ők inkább a kétoldalú találkozók keretében magyaráznák el azokat. Ekkor egy pillanatra mintha Dubček előtt is felsejtett volna egy lehetséges tragikus végkimenetel, ugyanis azzal érvelt a tanácskozással szemben, hogy nem lehet addig közös álláspontot kialakítani, amíg „az egyes pártokkal (NDK, bolgár stb.) nem tisztázták, ellenforradalom van? Mert így csak katonai rendszabályokról lehet tárgyalni és határozni.” Ezzel együtt Kádárnak is elpanaszolta, hogy a szovjet katonák még mindig Csehszlovákiában vannak, és nem tudni, mikor hagyják el az országot.⁵³

Mindezek után Kádár János egyértelműen megmondta Alexander Dubčeknek, hogy mi a helyzet: „A többoldalú találkozóra vonatkozó meghívás visszautasítása a legnagyobb hiba, amit január óta elkövettek. Ez gyökeresen megváltoztatta a hat párt viszonyát. Súlyos helyzet állt elő, s hogy mi lesz, senki sem tudja megmondani. (...) Ha a CSKP vezetése visszautasítja a többoldalú találkozón való részvételt, akkor az utak elválnak, s akkor kívül, hova fognak ők menni? A varsói találkozóról történt

53 Uo.

távolmaradással szembekerültek saját korábbi álláspontjukkal, nehéz helyzetbe hozták a magyar pártot is.”⁵⁴

Kádár elmondása szerint Dubčeket és Černíket meglepte ez az egyértelmű álláspont. „Úgy tűnik, akkor döbbsentek rá, hova jutottak. A beszélgetés e fázisában mindketten összetörték, könnyeztek.”⁵⁵ Vergődés közben azt mondták: látják, hogy számukra minden ajtó bezárult.”⁵⁶ Dubček azon kérdésére, hogy miért olyan sürgős most összejönni a pártvezetőknek, Kádár kérdéssel válaszolt: „Nem ismeritek, kikkel álltok szemben?”⁵⁷

És igaza volt Kádárnak, mivel a július 15-i varsói ötpárti tanácskozáson valóban elváltak az utak, s valóban bezárultak az ajtók. Végső soron Kádár is feladta korábbi álláspontját. Persze nem azonnal. A magyar pártvezető az első felszólalásában hivatkozott a drezdai és a moszkvai tanácskozásokon kifejtett álláspontjára, bár hozzátette, hogy jelenleg sokkal rosszabb a helyzet, mint azokban az időkben. A kulcskérdés azonban továbbra is az volt, hogy ellenforradalom van-e Csehszlovákiában. „Arról van-e szó, hogy az egész folyamatot lehet-e globálisan ellenforradalomként meghatározni. Ha pozitívan válaszolunk erre a kérdésre, akkor az más következtetéseket fog követelni.” Kádár azonban nem mondta ki, hogy ellenforradalom van: „A mi meggyőződésünkben jelenleg az események egy jugoszlávhoz közelítő politikai rendszer kialakításának irányába fejlődnek, de az események fejlődésének egy következő fázisa kialakítja egy polgári berendezkedés restaurációjának veszélyét.” Tehát ellenforradalom nincs, de nagy esélye van annak, hogy hamarosan kialakuljon. Kádár ennek megfelelően újra politikai megoldást javasolt: „A harcot el kell kezdeni, és ez főleg politikai harc” legyen. Másfelől arra is figyelmeztetett, hogy olyan lépéseket lehet csak megtenni, amelyet minden párt – beleértve a nyugat-európai pártokat is – és minden társadalom támogat.⁵⁸ Ezzel lényegében elvetette a katonai beavatkozást.

Kádárt Walter Ulbricht követte a felszólalók sorában, aki lényegében neki-támadt a magyar pártvezetőnek: „Megdöbbsentett az az elemzés, amit itt Kádár elvtárs előadott. Hiszen tudni kell, Kádár elvtárs, hogy itt nem csak Csehszlovákiáról van szó. Kádár elvtárs amellett van, hogy ott revizionista erővel van dolgunk. Nem értek ezzel egyet. Itt ellenforradalmi erőkről van szó. (...) Nem tudom, Kádár elvtárs, vajon Önök mindezt nem látják? Nem látják, hogy az imperializmus a következő csapását

54 MNL OL, M-KS 288. f. 5/462. ó. e.

55 Kádár beszámolója az MSZMP PB 1968. július 15-i ülésén. Lásd: MNL OL, M-KS 288. f. 5/462. ó. e. Kádár két nappal később Varsóban is beszámolt a csehszlovák vezetők lelkiállapotáról: „Csak a tárgyalás közben fokozatosan kezdtek tisztába kerülni a helyzet komolyságával, és összetörték. Különösen Dubček, aki egyszerűen még beszélni sem tudott. Mindketten sirtak.” Garlicki-Paczkowski, 1995. Magyar fordításban közli: Földes, 2015. II. 281.

56 A CSKP KB Elnöksége számára készített jelentés szerint a mondat úgy hangzott: „Ha a találkozózt holnap reggel összehívják, akkor bezárulnak az ajtók a mi javaslataink előtt.” Vondrová-Navrátil, 1995. 304.

57 Szó szerint a dokumentumban: „Nieznáte partnery?” Vondrová-Navrátil, 1995. 303. Zdeněk Mlynář visszaemlékezése szerint Kádár ezt három nappal a katonai beavatkozás előtt, augusztus 17-én kérdezte meg Dubčeket: „Mondja, Önök valóban nem tudják, kivel van dolguk?” (Mlynář, 1989. 147.) A dokumentumok alapján azonban úgy tűnik, hogy ez a kérdés már július 13-án, a varsói tanácskozás előtt elhangzott.

58 Lásd: Földes, 2015. II. 282–285.

Magyarországra fogja mérni? Mert mi látjuk, hogy az imperialista központok már ma a magyar értelmiség közötti munkára koncentrálnak.⁵⁹ Todor Zsivkov bolgár pártvezető ugyan nem támadta nyíltan Kádár álláspontját, viszont kendőzetlenül érvelt a katonai beavatkozás mellett: „Csehszlovákiában újjá kell építeni a proletárdiktatúrát, amely ott el lett taposva. (...) Jelenleg nem támaszkodhatunk Csehszlovákia belső erejére. (...) Csak a Varsói Szerződés fegyveres erejére támaszkodva lehet megváltoztatni a helyzetet.”⁶⁰

A tanácskozáson Brezsnyev összegzett, aki egyetértett Ulbricht és Zsivkov értékelésével: „Az, ami most Csehszlovákiában van, már régen túlnőtte a nemzeti kereteket, és ma már az egész szocialista tábor életének alapvető problémáira irányul. Azt lehet mondani, hogy Csehszlovákia vált a szocializmus és az imperializmus közötti éles ideológiai és politikai harc egyik csomópontjává. (...) Mi úgy értékeljük a csehszlovákiai események fejlődését, hogy egyelőre ott egy jól lepezett és modern feltételekhez alkalmazkodott ellenforradalmi folyamat zajlik.”⁶¹ A szovjet pártfőtitkár hosszasan elemezte a január óta eltelt időszakot, s végül megállapította: „Az események ilyen menetét jogunk van úgy tekinteni, mint közvetlen veszélyt a szocializmus világban elfoglalt pozíciójára, veszély országaink számára, és az ezzel való szembenállást nem lehet úgy tekinteni, mint Csehszlovákia belügyeibe való beavatkozást.”⁶² Brezsnyev nem mondta ki, de gondolatmenetéből logikusan következett, amennyiben a helyzetet „a nemzetközi szocialista mozgalomra” nézve veszélyesnek tartja, úgy csak egy megoldás maradt a Szovjetunió számára...

Kádár tehát nem csupán egyedül maradt álláspontjával, hanem személyét érintően meg is támadták. Ezt a feladatot nem Brezsnyev, hanem Ulbricht végezte el, de a szovjet pártvezető később egyetértett a keletnémet felszólalóval. Függetlenül attól, hogy a közösen megfogalmazott levelet Kádár is aláírta, újra szót kért. Rövid felszólalása végén kijelentette: „Ami a szovjet elvtársak értékelését és az abból eredő következtetéseket illeti, azokkal teljes mértékben egyetértünk, és készek vagyunk részt venni minden közös akcióban.”⁶³ Kádár tehát feladta korábbi álláspontját, a július 12-i PB-ülés határozatával szemben vállalta, hogy Magyarország „minden közös akcióban” részt vesz.⁶⁴ Tette ezt azért, mert megértette Ulbricht üzenetét: a magyar reformok is hasonló reakciót válthatnak ki a többi párt vezetéséből, mint a csehszlovák folyamatok. Kádár pedig nem akart a vádlottak padjára ülni, úgy gondolta, hogy ha beáll a Szovjetunió mögé, megvédheti a magyar reformokat.

Bár Kádár feladta korábbi álláspontját az „ötpárti” tanácskozáson, arról azonban még nem mondott le, hogy minden rendelkezésére álló eszközzel megpróbálja megakadályozni a katonai beavatkozást. Már csak azért is, mert a magyar reformok szempontjából sem lett volna jó egy konzervatív fordulat a szocialista

59 Uo. 285–286.

60 Uo. 291.

61 Uo. 293–294.

62 Uo. 300–301.

63 Uo. 302.

64 A részt vevő öt párt közös levelet fogalmazott meg a CSKP KB-nak címezve, amelyet teljes egészében közölt a magyar sajtó is. *Népszabadság*, 1968. július 18.

táborban. A közös tanácskozás után Kádár a Brezsnyevvel és Kosziginnel folytatott kötetlen beszélgetés alatt bátorkodott felhívni a szovjet vezetés figyelmét arra, hogy történelmi felelősségük van, ki kell használni az utolsó parányi lehetőséget is a megoldásra. Amit nem mondott el a tanácskozáson, arra hatszemközt felhívta a figyelmet: a jelenlegi helyzet nem a magyar, hanem a lengyel ötvenhatos eseményekre hasonlít,⁶⁵ ezért mindenképpen megfontolandónak tartja egy szovjet–csehszlovák találkozó összehívását.⁶⁶ Brezsnyev erre ígéretet is tett. Kádár tehát még a találkozó végén is a politikai megoldás mellett érvelt, a lengyel példára való hivatkozás is ezt támasztja alá. Ugyanakkor Kádár szerepe és jelentősége a továbbiakban csökkent, mivel a későbbiekben a szovjet vezetés sem számolt vele komolyan a közvetítés terén. Másfelől pedig felgyorsult a katonai megszállás előkészítése is, ami a magyarokat rendkívül aggasztotta.

Még a varsói tanácskozást megelőzően – július 10-én – Ivan Tutarinov szovjet vezéreztetés,⁶⁷ Grecsko szovjet honvédelmi miniszter üzenetét tolmácsolva, tájékoztatta Czinege Lajos honvédelmi minisztert, hogy újabb hadgyakorlatra készülnek Csehszlovákia területén, amelyen *három magyar hadosztály részvételére számítanak*: a gyakorlat első lépcsőjében két hadosztályra, a második lépcsőben pedig még egy hadosztályra. A gyakorlatot pedig júliusra tervezik. Tutarinov arra hivatkozott, hogy Brezsnyev és Kádár ezt már megbeszélte telefonon. A magyar honvédelmi miniszter még aznap válaszolt Grecsko szovjet miniszternek, hogy félreértés lehet, mert Kádár nem tud a felkérésről.⁶⁸

Ezt követően csak a varsói „ötök” tanácskozása után egy héttel jelentkezett újra a szovjet katonai vezetés. Július 22-én 14 órakor Tutarinov újra felkereste Csémi Károly vezérkari főnököt, miniszterhelyettest, és közölte: *„A korábban említett gyakorlat a közeljövőben meg lesz tartva. Grecsko elvtárs arra kéri Czinege elvtársat, hogy legalább egy hadosztálllyal vegyünk részt benne, vagy ha egy hadosztálllyal nem tudunk, akkor kisebb csapategység is megfelelne.”*⁶⁹ Erdemes arra is figyelni, hogy a szovjet vezetés nem közvetlenül a legfelsőbb szinten tájékoztatott és kért. Grecsko közvetítőn keresztül fordult Czinegéhez, majd később már csak Csémihez, aki önállóan nem dönthetett semmiről. Az egész mechanizmus arról tanúskodik, hogy kerültek a közvetlen kapcsolatot Kádárral, egy egyszerű hadgyakorlatot színleltek, és látványosan nem egy másik ország megtámadásaként kezelték a készülő hadműveletet.

Az MSZMP Politikai Bizottsága 1968. július 23-i zárt ülésén a második opciót fogadta el. Határozatba foglalta, hogy *„a szóban forgó hadgyakorlat tervezésénél támogatjuk javaslatukat: a gyakorlaton egy csökkentett létszámú magyar hadosztály-*

65 Ez is egy fordulat volt Kádár addig képviselt nézeteiben, mivel korábban ő maga is az 1956-os magyar eseményekhez, egészen pontosan az október 23. előtti helyzethez hasonlította a csehszlovák folyamatokat. Most azonban a katonai beavatkozás ellenében kellett érvelnie, így az 1956-os lengyel helyzet volt adekvát. Másfelől azt is jelentette, hogy továbbra sem fogadja el az események ellenforradalmi minősítését.

66 MNL OL, M-KS 288. f. 5/462. ó. e.

67 A Varsói Szerződés Egyesített Fegyveres Erői Főparancsnokságának képviselője Magyarországon. Tutarinov már tábornokként részt vett az 1956-os magyar forradalom leverésében is a Vihar hadművelet keretében.

68 HL MN, 1968 – Zala, 4. doboz. 8. ó. e.

69 Uo.

lyal részt veszünk”.⁷⁰ A magyar hadvezetés másnap e döntésnek megfelelően válaszolt a szovjeteknek, tehát a magyar fél egy „csökkentett értékű hadosztállal” vesz részt a hadgyakorlaton. Továbbá még az is kérdéses volt, hogy a magyarok már az első fázisban, vagy csak később csatlakoznak-e a gyakorlathoz.

Hogy nem szimplán hadgyakorlatról volt szó, arról tanúskodik Csémi Károly vezérezredes július 24-i feljegyzése. A gyakorlat politikai célját keményebben fogalmazták meg, mint a júniusi Sumava esetében: „Segítséget nyújtani a csehszlovák népnek az ellenforradalom leverésében. (...) A hadsereg csapatait, ha lojálisak, nem bántjuk, de ha ellenállnak, szét kell verni őket. (...) A Csehszlovák Néphadsereg és a fegyveres erők tevékenységétől függően sor kerülhet fegyveres harcra is.” A „gyakorlat” pontos időpontját a szovjetek nem közölték, de július 26–27. után erre bármikor lehetett számítani.⁷¹

Ugyanakkor Csémi feljegyzéséből az is kiderül, hogy a politikai döntés még nem született meg: Konsztantyin Provalov (a Magyarországon is állomásozó Déli Hadseregcsoport parancsnoka) és Tutarinov ugyanis azt is elmondta a magyaroknak, hogy a „gyakorlatot kidolgozzuk, és készen állunk a végrehajtására, de jó lenne, ha nem kerülne rá sor”.⁷² Magyar részről a vezérkar a 8. (zalaegerszegi) gépkocsizó lövészadosztályt jelölte ki a feladat végrehajtására. A hadműveleti tervek szerint a hadosztálynak a megszállás első napján délután 14 óráig körülbelül tízezer négyzetkilométernyi területet kellett ellenőrzés alá vonnia, tíz várost kellett elfoglalnia és az ellenállás felszámolása után tíz helyőrséget létrehozni.⁷³

Kétségtelen, hogy öt nappal később megkezdődött a mozgósítás mind Magyarországon (ez volt a „Zala – 1968” fedőnevű gyakorlat), mind Lengyelországban („Felhős Nyár – 1968” fedőnév alatt), de pár nappal később, különösen az ágcsernyői és a pozsonyi tárgyalások után (augusztus 2.) kiadott utasítások a készütség visszaállításáról szólnak.⁷⁴ Ennek oka az lehetett, hogy a Kremlben is voltak vezetők, akik elleneztek Csehszlovákia katonai megszállását. Ehhez a csoporthoz tartozott Mihail Szuszlov, az SZKP KB titkára, Mihail Zimjanyin, a *Pravda* főszerkesztője, de még Sztjepan Cservonyenko, a prágai szovjet nagykövet is.⁷⁵ Politikai szinten tehát nem dőlt még el a kérdés.

70 MNL OL, M-KS 288. f. 5. cs. 464. ó. e. Ha az MSZMP PB nemet mondott volna a „hadgyakorlatra”, akkor szinte biztosra vehető, hogy a továbbiakban nem számoltak volna Moszkvában a magyar vezetéssel a csehszlovák kérdés megoldásában. Elvesztette volna a lehetőséget, hogy beleszóljon a dolgok menetébe, Romániához hasonló helyzetbe került volna. Kádár a válságos pillanatokban mindig a szocialista tábor egységének megőrzése mellé állt, egyáltalán nem fért bele az általa képviselt politikába, hogy éppen ő maga legyen az egységbontó. Különösen akkor, amikor még egy hajszálnyi esély mutatkozott a válság politikai megoldására.

71 Csémi e jelentését Kádár János és Biszku Béla kapta meg. HL MN, 1968 – Zala, 4. doboz. 8. ó. e.

72 Uo.

73 „Zala” 1968, 2012.

74 Uo. 31.

75 Pihója, 1998. 22–23.

Remény a reménytelenségben

A csehszlovák vezetés is érzékelte a veszélyt, így sor került egy újabb csehszlovák-szovjet kétoldalú találkozóra 1968. július 29. és augusztus 1. között Ágcsernyőn. Majd azt követően – hasonlóan a májusi moszkvai találkozó utáni menetrendhez – augusztus 3-án, Pozsonyban immár a hat párt (NDK, magyar, lengyel, bolgár, szovjet és csehszlovák) részvételével tartottak egy újabb közös tanácskozást, és aláírtak egy közös megállapodást. A „közös” nyilatkozat tartalmazott a jövőre nézve egy meglehetősen fontos mondatot: *„Valamennyi szocialista ország közös internacionalista kötelessége ezeknek a vívmányoknak támogatása, megszilárdítása és védelme, amelyeket valamennyi nép hősi erőfeszítései és önfeláldozó munkája árán értek el. Ez az egyöntetű véleménye a találkozó valamennyi részvevőjének, akik mind kifejezték azt a szilárd elhatározásukat, hogy országaikban fejleszteni és védelmezni fogják a szocialista vívmányokat, újabb sikereket érnek el a szocializmus építésében.”*⁷⁶ E mondat más megfogalmazásban már elhangzott Varsóban is, most pedig aláírták a csehszlovák vezetőkkel. E tétel később Brezsnyev-doktrína néven vált ismertté. A csehszlovák vezetők szerették volna ezt a szuverenitásukat erősen korlátozó mondatot kivenni a szövegből, de Brezsnyev szava döntött, a mondat maradt.⁷⁷ A szovjet beavatkozáspártiak számára is szükséges volt valamiféle legitimáció, hivatkozási alap.⁷⁸

Kádár János 1968. augusztus 12–15. között Jaltába látogatott, ahol Brezsnyevvel folytatott tárgyalásokat. Eközben Brezsnyev – augusztus 13-án – felhívta telefonon Dubčeket. Az SZKP vezetője egyetlen kérdést szegezett Dubčeknek: miről fog határozni az aznapi CSKP KB elnökségi ülés. Tudni akarta, hogy lesz-e végre döntés arról, hogy a tömegtájékoztatói eszközök felett a KB átveszi az ellenőrzést, illetve hoznak-e döntéseket káderügyekben. Dubček kitérő válaszokat adott, illetve időt kért egy esetleges szeptemberi KB-plénumig. Brezsnyev azzal vádolta meg Dubčeket, hogy becsapja az SZKP vezetését, és hogy a CSKP KB Elnökségének szerinte már semmilyen hatalom nincs a kezében. Dubček válaszaiban továbbra is kitért, majd végül kijelentette, hogy többet mondani nem tud, s *„Ha úgy gondolják, hogy becsapjuk magukat, akkor tegyenek olyan lépéseket, amelyeket helyesnek gondolnak. Ez a maguk ügye.”*⁷⁹ A szovjet vezető számára egyértelművé vált, hogy Dubček nem hajlandó megerősíteni a szovjetekkel kötött ágcsernyői és pozsonyi egyezséget. Lényegében erre a reakcióra számított.

Kádár nyilvánvalóan értesült a telefonbeszélgetés tartalmáról, majd miután hazautazott, még aznap – 15-én – levélben találkozóra hívta Dubčeket, hogy augusztus 17-én vagy 18-án beszélgessenek az aktuális kérdésekről. Dubček 16-án küldött válaszában javasolta, hogy 17-én 15 órakor Révkomáromban talál-

76 *Népszabadság*, 1968. augusztus 4.

77 Mlynář, 1989. 106–107.

78 A pozsonyi találkozó alatt a csehszlovák beavatkozáspárti politikusok, Alois Indra, Drahomír Kolder, Oldřich Švestka, Antonín Kapek és Vasil Bilák aláírásával egy „behívó levelet” is átnyújtottak a szovjet vezetésnek, de később ennek nem volt szerepe, a szovjetek sem hivatkoztak rá. A levelet lásd: Bencsik, 2016. 337.

79 Lásd: *Csehszlovackij krizisz 1967–1969 gg.*, 2010. 851–861.

kozzanak. Kádár erről tájékoztatta Brezsnyevet, és megígérte neki, hogy a találkozó után telefonon beszámol a tárgyalásról. Ezzel egy időben, augusztus 17-én délután Kádár üzenetet kapott Brezsnyevtől, hogy „a csehszlovákiai helyzet kizárólagos bonyolultságával összefüggésben sürgős tanácskozásra kéri Kádár elvtársat Moszkvába augusztus 18-án vasárnap délelőtt 10 órára”.⁸⁰ A tanácskozás idejében tehát Kádár már tudta, hogy másnap Moszkvában újabb ötpárti egyeztetés lesz. Augusztus 17-én, teljes titokban, csak Kádár, Erdélyi, Dubček és Černík beszélgetett Révkomáromban.

Kádár sem a másnapi moszkvai találkozót, sem a katonai bevonulás tervét nem említette. Viszont, amit mondott, abból Dubčeknek értenie kellett, mivel Kádár meglehetősen határozott, a korábbiaknál sokkal keményebb bírálatot fogalmazott meg, s mivel ebben a nyelvezetben ott volt a végkifejlet. Először is a pozsonyi megállapodást történelminek nevezte: „*amit nyertünk, azért, amit elkerültünk*”.⁸¹ Ezzel utalt arra, hogy amennyiben ott nem írták volna alá a közös nyilatkozatot, a katonai intervenció már meg is történt volna.⁸²

Ezt követően a két pártvezető vitába keveredett egymással arról, hogy ki hibázott „Varsó előtt”: a CSKP vagy az „ötök”? Dubček ragaszkodott ahhoz, hogy ők nem hibáztak, a varsói tanácskozás és a „varsói levél” volt a hiba. Kádár ezzel nem értett egyet. A látszólag lényegtelen vitának az volt a tétje, hogy Kádár meg akart bizonyosodni arról, hogy a CSKP jelenlegi vezetése mennyire veszi komolyan a pozsonyi megállapodást. Kikényszerített kompromisszum volt ez csupán, vagy Dubčekék belátják, hogy hiba volt „elválni” az „ötöktől” Varsó előtt, és most hittél tértek vissza a „helyes útra”? „*Nem mindegy, hogy mi van a fejükben, mert további munkában megint elválnak az útjaink*”, mondta Kádár.⁸³ S lényegében ezzel tett egy újabb utalást arra, hogy a konfliktus még nem szűnt meg.

Másfelől Kádár számára személyesen is komoly kihívást jelentett a varsói tanácskozás. Ott neki meg kellett változtatnia az álláspontját, visszakoznia kellett. Belekényszerült egy olyan helyzetbe, amit ő egyáltalán nem akart. Mindenki előtt ígéretet tett, hogy „részt vesz minden közös akcióban”. Dubček pedig még ezen az augusztus 17-i megbeszélésen is kitartóan védte korábbi álláspontját, hogy helyes volt a CSKP vezetésének távolmaradása. Nem véletlen talán, hogy a beszélgetés folyamán Kádár egyszer felkiáltott: „*Hol vannak a mi jogaink? Mi csak asszisztálunk...*” Utalva arra, hogy az MSZMP vezetése minden megbeszélésre elment eddig a csehszlovák ügyben, olyanokra is – mint Pozsony –, ahol nem tudták, mi vár rájuk, miről lesz ott szó. Nem tudta megértetni Dubčekkel, hogy milyen komoly jelentősége

80 MNL OL, M-KS 288. f. 47/743. ó. e. 190–191., 195–197. Erről aznap döntöttek az SZKP KB PB ülésén. Lásd: *Csehszlovackij krízisz 1967–1969 gg.*, 2010. 184.

81 A tárgyalásról fennmaradt Erdélyi Károly kézírásos jegyzete (közli: Földes, 2015. II. 308–325.). Beszámolt róla Kádár János az MSZMP Központi Bizottsága és a Minisztertanács 1968. augusztus 23-án megtartott együttes zárt ülésén is (MNL OL, M-KS 288. f. 4/ 94. ó. e. 9–10.).

82 Az utalást a szlovák Dubček és társai nem értették meg, ezt mutatja az is, hogy a CSKP KB Elnöksége számára készített jelentésükben Kádár kijelentése nem úgy szerepel, ahogy az elhangzott, hanem egy meglehetősen semleges formában: „Az MSZMP vezetése pozitívan értékeli és nagyon fontosnak tartja” a pozsonyi találkozót. NAČR, KSČ-ÚV-02/1. sv. 81. a.j. 126/kinf1.

83 Az összes idézett rész Erdélyi Károly feljegyzéséből származik. Földes, 2015. II. 312–313.

van Varsó után Pozsonynak, hogy a két találkozó közben már előkészítették a katonai intervenciót, amelyet a pozsonyi megállapodás után elnapoltak. Kádár joggal nyugodhatott volna meg, mivel úgy tűnt egy pillanatra, hogy nem kell beváltania a Varsóban tett – „minden akcióban részt veszünk” – ígéretét.

Kádár legfőbb kritikája abban állt, hogy a pozsonyi találkozó után nem ült össze egyből a CSKP KB Elnöksége és nem vitatta meg a nyilatkozat szellemében a felmerülő – vitatott – problémákat. „A mi pártunk ötnapos elnökségi ülést tartott volna” – jelentette ki. Dubček azzal védekezett, hogy augusztus 6-án Prágában összehívtak egy pártaktívát, amelyen hatezren vettek részt. Ő maga is ezen az aktíván számolt be az ágcsernyői és pozsonyi találkozókról.⁸⁴ Erre azonban éppen azért volt szükség, hogy enyhítsék a társadalom irányából érkező nyomást, így végül is nem tölthette be azt a szerepet, amit az „ötök” elvártak volna egy elnökségi üléstől, ahol határozatokat hozhattak volna. Kádár éppen az ilyen gyakorlati politizálásért kritizálta Dubčeket: *„Én nem kaptam sem rubelt, sem zlotyt. Vannak dolgok, amin gondolkodni kell. Elmúlt 8 hónap, az embernek olyan érzése van, nincs Önök-nél megfelelő elhatározottság, hogy határt szabjanak. Úgy mennek a dolgok, mintha az ujjuk között kifolyna a víz.”*⁸⁵

Kádár és Dubček egy kérdésben sem tudott egyetértésre jutni. Érezte ezt mindegyikük. Kádár végül kifakadt: *„Én Önnek hittem az első naptól!”* Dubček erre úgy reagált: *„Ha nem adnak két hetet, keressenek másik első titkárt!”*⁸⁶ (...) *Mondja meg, mit csináljak? Kádár: A kongresszusi anyagok előkészítése mellett foganatosításnak gyakorlati lépéseket!*⁸⁷ Erre azonban már nem kerülhetett sor, mint ahogy két hetet sem kapott a CSKP Elnöksége.

A megszállás

Másnap Kádár Moszkvába utazott, ahol Brezsnyev közölte a döntést: Csehszlovákiát a Varsói Szerződés tagállamainak csapatai megszállják.⁸⁸ Ennek megfelelően 1968. augusztus 20-án éjjel 23 órakor Jurij Pavlovskij, a Szovjetunió védelmi miniszterhelyettese parancsnoksága alatt kezdetét vette a Duna hadművelet: a Szovjetunió, Lengyelország, Bulgária és Magyarország hadseregei 18 ponton átlépve a határt, behatoltak Csehszlovákia területére. Az NDK hadosztályai készenlétben álltak a csehszlovák határon. Oldřich Černík csehszlovák miniszterelnök 23 óra 40 perckor közölte a hírt a Csehszlovák Kommunista Párt Központi Bizottságával, közben Anatolij Dobrinyin, a Szovjetunió washingtoni nagykövete hivatalosan tájékoztatta Lyn-

84 *Rudé právo*, 1968. augusztus 6.

85 Földes, 2015. II. 316.

86 Uo. 318. Dubček itt ugyanazt mondta, amit augusztus 13-án telefonon Brezsnyevnek.

87 Uo. 320–321.

88 Kádár rövid felszólalásában elmondta, hogy előző nap találkozott Dubčekkel, és egy nagyon rossz beszélgetést folytattak, nem tudta meg tőle, hogy komolyan gondolja-e a pozsonyi egyezményt. Ezzel együtt továbbra is hangsúlyozta a politikai megoldás szükségességét, most már a mindenki által elfogadott katonai intervenció után. Lásd: Vondrová–Navrátil, 1996. 203–204.

don Johnson amerikai elnököt az akcióról. Hajnali két órakor a prágai rádióban felolvasták a CSKP KB Elnökségének nyilatkozatát, amelyben felszólították az ország lakosságát a nyugalom megőrzésére és az ellenállás mellőzésére. Eközben a KGB különleges alakulatai megszállták Prága összes fontos intézményét, letartóztatták Alexander Dubčeket, a CSKP első titkárát. Így a Varsói Szerződés kötelékében megkezdődött a Magyar Néphadsereg második világháború óta első és egyetlen éles bevetése is.

A 18 belépési pontból három jutott a magyar hadosztálynak, amely Dél-nyugat-Szlovákia leginkább magyarlakta területére vonult be. A Zala hadműveletben nagyjából tízezer magyar katona vett részt 93 T-54/A, 24 T-55 és 43 T-55/A – összesen tehát 160 – közepes harckocsival ellátva. Ezzel szemben a megszállást erőteljesen támogató Lengyelország a Florian Siwicki parancsnoksága alá tartozó 2. Hadsereggel kétszer annyi területet (körülbelül 20 ezer négyzetkilométert) szállt meg, kétszer annyi katonával (körülbelül 20 ezer főre becsülik a történészek a lengyel részvételt), viszont közel 600 tankot vetett be, ami a magyar erőknél a közel négyszerese.⁸⁹ A megszállásban augusztus 25-ig összesen 27 (12 harckocsizó, 13 gépesített és 2 repülő) hadosztály, 6300 tank, 2000 ágyú, 550 harci és 250 szállító-helikopter vett részt.⁹⁰ A részt vevő katonák létszámát pedig 200–250 ezer főre teszik. Az adatokból kitűnik, hogy a magyar katonai részvétel csupán szimbolikus jelentőségű volt. Ha ehhez hozzávesszük azt a tényt, hogy a magyar hadosztály olyan területet szállt meg, ahol a lehető legkevesebb ellenállásra lehetett számítani, kijelenthetjük, hogy a magyar részvétel katonai szempontból jelentéktelen volt Csehszlovákia megszállásában.⁹¹

Mindez megerősítést nyer a helyzetjelentésekből, amelyekben elvéve olvasni erőszakosnak minősülő cselekményről a magyar katonákkal szemben (a kevés példák egyike, amikor egy csehszlovák teherautó leszorította az úttestről egy magyar katona motorkerékpárját, aki nyolc napon túl gyógyuló sérülést szenvedett).⁹² Figyelembe véve, hogy 1968 végéig 137 halottat és nagyjából 500 súlyos sérültet tartanak nyilván az ellenállók oldalán, látszik, hogy a magyar katonák nem a „problémás” területeket kapták ellenőrzésre.⁹³

A 8. gyalogoshadosztály parancsnoka által július 29-én kiadott 001. számú hadparancstól számítva az október 30-i teljes kivonulásig, tehát a megszállás teljes időtartama alatt egyetlen éles bevetésben (tűzpárbajban) sem vett részt a magyar haderő. A magyar hadosztálynak négy halottja volt. Ebből egyetlen haláleset történt katonai művelet közben: a megszállás első óráiban egy T-54-es harckocsi az Ipolyba zuhant, és a toronyban álló tartalékos alhadnagy elhunyt. Egy haláleset

89 Az adatokat lásd: Kowalski, 1992. 18.

90 Povolný, 2018. 356.

91 Nem kellett komoly ellenállásra számítani, mert egyfelől bízhattak abban, hogy a magyarlakta vidéken nem támadnak a magyar katonákra, másfelől Szlovákiában jóval kisebb mértékben foglalkoztatták a társadalmat a prágai tavasz reformjai, ennek következtében kevésbé rázta meg a társadalmat a megszállás és a normalizáció. Lásd erről: Pithart, 1993.

92 „Zala” 1968, 2012. 89.

93 Az adatokat lásd: <http://www.ustrcr.cz/cs/obeti-okupace> (utolsó letöltés: 2018. augusztus 30.). A magyarok által megszállt területen szeptember 8-ig négy csehszlovák áldozatról tudtak.

szívtrombózis okozott, egy fő pedig „fegyverbaleset” következtében (egy honvéd figyelmetlenségéből lelőtte társát) halt meg, egy katona pedig otthoni szabadsága alatt követett el öngyilkosságot.⁹⁴

A magyar hadosztály feladatai elsősorban az esetleges ellenállók lefegyverzése (néhány esetben fordult elő), felderítés (főleg az ellenséges rádióadókat vagy ismeretlen lőszerraktárakat), járőrözés és a laktanyák, raktárak figyelése volt. Katonai akciókat nem kezdeményeztek. Az idő múlásával egyre gyakoribbak voltak a részegeskedések, a gépkocsibalesetek (19), egyéb balesetek (14), őrszolgálati vétiségek, szökések, önkényes eltávozások, botrányokozás stb. Összesen 116 „elkövetőt” jegyeztek fel a hadműveleti naplóban, és mindössze 14 súlyos sérültje volt a megszállásnak magyar részről.⁹⁵

Eközben a szovjetek kikényszerítették a Moszkvában „foglyul ejtett” csehszlovák vezetőktől, hogy írjanak alá egy olyan megállapodást, amely szöges ellentétben állt az addigi politikájukkal. A moszkvai jegyzőkönyv néven ismertté vált dokumentumban megerősítették a pozsonyi nyilatkozatot, a CSKP Elnöksége kijelentette, hogy érvénytelen a megszállás másnapján összehívott XIV. pártkongresszus, a csehszlovákok vállalták, hogy a KB „megvizsgálja az országon belüli helyzet normalizálásának kérdését”, felmenti állami és párttisztviselőkből azokat a személyeket, akiknek tevékenysége „nem felel meg a munkásosztály és a kommunista párt vezető szerepének megerősítése szükségleteinek”. Megígérték, hogy új törvényekkel és rendeletekkel „szabályozzák a helyzetet a sajtóban, rádióban, televízióban”, fellépnek az „ellenséges elemekkel és csoportokkal szemben”. A szovjetek ellenben ígéretet tettek arra, hogy a megszálló „csapatok nem fognak beavatkozni Csehszlovákia belügyeibe”, s amint a szocializmust fenyegető veszély elmúlik, „a szovjet séges csapatokat fokozatosan kivonják Csehszlovákia területéről”.⁹⁶

Noha ez a program valóban élesen szemben állt a CSKP január óta folytatott politikájával, az igazsághoz hozzátartozik, hogy Ulbricht, Gomulka és Zsivkov kemény diktatórikus megoldást javasolt. Kádár, Brezsnyev és Koszigin pedig kompromisszumos javaslattal állt elő.⁹⁷ Így maradhattak végül az augusztus 20. előtti vezetők továbbra is pozíciójukban, nem hoztak létre bábkormányt, és nem került sor véres megtorlásra sem. Bábkormányt azért sem tudtak létrehozni, mert a szovjetek gyengének látták Vasil Bilák és Alois Indra csoportját. Ők ráadásul meg is riadtak attól a társadalmi ellenszenvtől és ellenállástól, amivel a „normalizációs” politika eleinte találkozott, így nem vállalták el azt a szerepet, amelyet Kádár János 1956 novemberében.

Kádár a magyar hadosztály Csehszlovákia területéről történő kivonásával egy időben, 1968. október 24-én egy meglehetősen váratlan helyszínen, a budapesti harisnyagyárban magyarázta el a magyar külpolitika lényegét: *„Külpolitikánk sarkalatos és alapvető tétele, hogy mi a Szovjetunióval, az első szocialista országgal, a Szovjetunió Kommunista Pártjával haladunk.”* Majd hozzátette, hogy ez akkor is

94 „Zala” 1968, 2012. 36., 37., 57., 97.

95 A teljes hadműveleti naplót lásd: „Zala” 1968, 2012.

96 A teljes szöveget lásd: Bencsik, 2016. 342–349.

97 Augusztus 23–25. között nemcsak az elrabolt csehszlovák vezetők voltak még Moszkvában, hanem a szovjetek összehívták az „ötöket” is. MNL OL, M-KS 288. f. 4/95. ó. e.; Huszár, 1998. 272–274.

így van, ha „a szocialista országok között is különbözőek, sokszor ellentétesek, szembenállók a vélemények”.⁹⁸ A történelem groteszk fintora, hogy 1956 őszén a csehszlovák politikai vezetés a magyar forradalommal szembeni harcias fellépését is éppen ilyen külpolitikai tétellel magyarázta: „A Szovjetunióval örök időkre és soha máshogy!” Ahogy 1956 után, úgy 1968 után is kiderült, hogy a birodalmi célokhoz való alkalmazkodás sem teszi lehetővé egy alávetett nemzet autonóm politizálását. Kádár János végső soron nem tudta megvédeni a magyar reformokat sem.

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadatlan források

HL

Hadtörténelmi Levéltár, Budapest

MNL OL

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár, Budapest

NAČR

Národní archiv České republiky, Prága

2. Kiadott források és szakirodalom

Békés

2008 Békés Csaba: Kádár János és a prágai tavasz. In: *Beszélő*, 13. (2008) 7–8. sz. 97–113.

Bencsik

2016 Bencsik Péter: *Csehszlovákia története dokumentumokban*. Bp., 2016.

Bencsik–Mitrovits

2018 Bencsik Péter – Mitrovits Miklós: „A Szovjetunióval örök időkre és soha máshogy!” *Az 1956-os magyar forradalom csehszlovák dokumentumai*. Bp., 2018. (Magyar Történelmi Emlékek. Okmánytárak, 6.)

Csehoszlovackij krizisz 1967–1969 gg.

2010 *Чехословацкий кризис 1967–1969 гг. в документах ЦК КПСС*. Гл. ред.: Томилиная, Н. Г. Москва, 2010.

Feitl

1989 Feitl István: A magyar munkástanácsok és az öngazgatás 1956-ban. In: *Eszmélet*, 1. (1989) 2. sz. 42–52.

Földes

2015 Földes György: *Kádár János külpolitikája és nemzetközi tárgyalásai, 1956–1988*. I. köt. *Kádár János külpolitikája*. II. köt. *Válogatott dokumentumok*. Bp., 2015.

Garlicki–Paczkowski

1995 *Zaciskane piętli. Tajne dokumenty dotyczące Czechosłowacji 1968 r.* Wstęp i opracowanie: Garlicki, Andrzej – Paczkowski, Andrzej. Warszawa, 1995.

98 *Népszabadság*, 1968. október 25.

Hoppe-Škodová-Suk-Caccamo

2015–2016 Hoppe, Jiří – Škodová, Markéta – Suk, Jiří – Caccamo, Francesco: „O nový československý model socialismu.“ Čtyři interdisciplinární vědecké týmy při ČSAV a UK v 60. letech. Praha, 2015, 2016. (Sešity Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, 49., 50.)

Huszár

1998 Huszár Tibor: 1968. Prága – Budapest – Moszkva. Kádár János és a csehszlovákiai intervenció. Bp., 1998.

Jakubowicz

1988 Jakubowicz, Szymon: *Bitwa o samorząd 1980–1981*. Londyn, 1988.

Jašek

2017 Jašek, Peter: *Vasil Biľak. Zradca alebo kolaborant?* Bratislava, 2017.

Kalmár

2014 Kalmár Melinda: *Történelmi galaxisok vonzásában. Magyarország és a szovjetrendszer*. Bp., 2014.

Kowalski

1992 Kowalski, Lech: *Kryptonim „Dunaj“: Udział wojsk polskich w interwencji zbrojnej w Czechosłowacji w 1968 roku*. Warszawa, 1992.

Kramer

1993 Kramer, Mark: *The Prague Spring and the Soviet Invasion of Czechoslovakia: New Interpretations*. In: *Cold War International History Project Bulletin*, 3. (1993) 3. sz. 2–13.

Lomax

1986 Lomax, Bill: *Magyarország 1956*. Bp., 1986.

Machatka

2008 Machatka, Oswald: *Még egy évforduló*. Ford., jegyz.: G. Kovács László. In: *Kalligram Folyóirat*, 17. (2008) 7–8. sz.

A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai

1964 *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1956–1962*. S. a. r. Vass Henrik – Ságvári Ágnes. Bp., 1964.

Mitrovits

2014 Mitrovits Miklós: *Együtt vagy külön utakon a szocializmushoz? A desztalinizáció első szakasza Kelet-Közép-Európában*. In: *Századok*, 148. (2014) 1. sz. 91–115.

2015 Mitrovits Miklós: *Lehetséges volt-e legyőzni a kapitalizmust? A kelet-közép-európai reformok és a gazdasági növekedés*. In: *Eszmélet*, 27. (2015) 107. sz. 109–136.

2018 Mitrovits Miklós: *Csehszlovákia és az 1956-os magyar forradalom*. In: *Bencsik Péter – Mitrovits Miklós: „A Szovjetunióval örök időkre és soha máshogy!” Az 1956-os magyar forradalom csehszlovák dokumentumai*. Bp., 2018. 56–94.

Mlynář

1989 Mlynář, Zdeněk: *A Prágai Tavasz... és ősz*. Bp., 1989.

Pauer

2004 Pauer, Jan: *Praha 1968. Vpád Varšavské smlouvy*. Praha, 2004.

Pihoja

1998 Pihoja, R. G.: *Csehszlovákia, 1968. Moszkvai nézőpontból, az SZKP dokumentumai alapján*. In: *Múltunk*, 43. (1998) 1. sz. 3–41.

2000 Пихоя, Рудольф Германович: *Советский Союз: история власти, 1945–1991*. Новосибирск, 2000.

Pithart

1993 Pithart, Petr: *Hatvannyolc*. Pozsony, 1993.

Povolný

2018 Povolný, Daniel: *Operace Dunaj. Krvavá odpověď Varšavské smlouvy na pražské jaro 1968*. Praha, 2018.

Standeisky

2010 Standeisky Éva: *Népuralom ötvenhatban*. Pozsony-Bp., 2010.

Tálas

1995 Tálas Péter: A munkásönkormányzás kérdése Lengyelországban 1945–1989. In: *Önkormányzás vagy az elitek uralma*. Szerk.: Krausz Tamás – Márkus Péter. Bp., 1995. 137–143.

Vaculík

2008 Vaculík, Ludvík: Kétezer szó. Ford., jegyz.: G. Kovács László. In: *Kalligram Folyóirat*, 17. (2008) 7–8. sz.

Vondrová

2013 Vondrová, Jitka: *Reforma? Revoluce? Pražské jaro 1968 a Praha*. Praha, 2013. (Sešity Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, 45.)

Vondrová–Navrátil

1995–1996 *Mezinárodní souvislosti československé krize 1967–1970*. Sv. 4/1. *Prosinec 1967 – červenec 1968*. Sv. 4/2. *Červenec – srpen 1968*. Red.: Vondrová, Jitka – Navrátil, Jaromír a kol. Brno, 1995, 1996. (Prameny k dějinám československé krize v letech 1967–1970. sv. 4/1–2.)

„Zala” 1968

2012 „Zala” 1968. Az MN 8. gépkocsizó lövészhadosztály hadműveleti naplója Csehszlovákia megszállásának időszakából. Szerk.: Laczovics Erika – Solymosi József. H. n. [Nagykovácsi], 2012.

MIKLÓS MITROVITS

HEADING TOWARDS THE MILITARY INTERVENTION

THE PRAGUE SPRING AND THE HUNGARIAN PARTY LEADERSHIP

The study presents János Kádár and the Hungarian political leadership's slow process in changing policy towards the Prague Spring with examining it from January 1968 – the beginning of the Prague Spring – up to August, that is the military intervention of the Warsaw Pact member states' troops, the occupation of Czechoslovakia: citing Hungarian, Czechoslovak, Polish and Russian sources that contribute the formation of a complex image on the personal standpoint of János Kádár. In addition to the political thread, the military affairs were getting more significant from June 1968. The study unfolds the Hungarian participation in the Šumava military exercise, including its evaluation. It reveals the Hungarian preparations of the military intervention, as well as the Soviet requests and the Hungarian responses. Finally, the study summarizes the facts of the Hungarian military participation. Relying on so far unknown sources, the study reconstructs the recorded negotiations during the two key meetings between Kádár and Dubček (13 July; 17 August), which are indispensable for the understanding the divergence of the two politicians.

